

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

ANDRIS ŠNĒ

**Sabiedrība un vara:
sociālās attiecības
Austrumlatvijā 7.–12. gs.**

Promocijas darba kopsavilkums

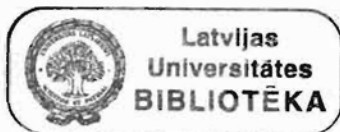

Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia

ANDRIS ŠNĒ

**Society and Power:
Social Relationships in Eastern Latvia
from the 7th–12th centuries**

Summary of doctoral thesis

LI

Rīga, 2003

Promocijas darba tēmas aktualitāte

Jau vairāk nekā pusgadsimtu aizvēstures sabiedrību pētniecība ir speciālas arheoloģijas jomas – sociālās arheoloģijas – uzmanības lokā. Sociālās arheoloģijas galvenais uzdevums ir pagātnes sabiedrību un sociālās prakses arheoloģiska rekonstrukcija, ievietojot artefaktus un citas arheoloģiskās liecības sociālā kontekstā. Lai gan pagātnes sabiedrību sociālajām rekonstrukcijām ir sena vēsture, tomēr plašāka sociālo jautājumu arheoloģiskā pētniecība, ieskaitot sociālo organizāciju, apmaiņas modeļus un apbedījumu analīzi, aizsākās līdz ar Jauno jeb procesuālo arheoloģiju 20. gs. 60.–70. gados. Taču modernās sociālās teorijas ietekmē kopš 1980. gadu beigām sociālās arheoloģijas aktuālo jautājumu lokā iekļauti arī jautājumi par aktīvajiem indivīdiem, sociālo darbību, ideoloģiju, dzimti un varu.

Lai gan padomju marksistisko arheoloģiju, kura pēc Otrā pasaules kara pastāvēja arī Latvijas arheoloģijā un kurā sociālpolitiskās izmaiņas bija izteikti saistītas ar sociālekonomiskajiem apstākļiem, nosacīti varētu dēvēt par sociālo arheoloģiju, Latvijā sociālā arheoloģija sākusī attīstīties tikai pēdējā desmitgadē. Sākot ar 1990. gadu vidū, atsevišķi arheologi un vēsturnieki pievērsās dažiem aizvēstures sabiedrību sociālās un politiskās attīstības jautājumiem, mēģinot tos izskaidrot pēc mūsdienu teoriju un metodoloģiju principiem. Tomēr ilgā nošķirtība no Rietumu valstu arheoloģijas attīstības un iepriekšējo desmitgažu dogmatiskais pasaules uzskats ir atstājuši savu ietekmi pat vēl uz mūsdienu pētījumiem. Tāpēc šodien mēs Latvijā varam runāt tikai par sociālās arheoloģijas aizsākumiem, šai arheoloģijas jomai vēl tikai meklējot savus izteiksmes līdzekļus un formulējumus, vienlaicīgi cenšoties arī atrast kādu vispārēju paradigmu.

Aizvēstures beigu laikposms ir ļoti pateicīgs laikmets teorētisku un metodoloģisku jautājumu risināšanai. Aizvēstures beigas Latvijā, kā šajā darbā tiek apzīmēts aplūkojamais laikposms no 7.–12. gs., Latvijas arheoloģiskajā periodizācijā atbilst vidējā dzelzs laikmeta otrajai pusei un vēlajam dzelzs laikmetam. Pateicoties vikingu aktivitātēm, mūsu ēras I gadu tūkstoša pēdējā ceturtdaļā izveidojās vienota Baltijas jūras reģiona telpa, kurā vienlaicīgi līdzās pastāvēja sabiedrības ar dažādu sociālpolitisko organizāciju, piemēram, vadonības sabiedrības un agrārās valstis. 12. gs. beigas un 13. gs.

Austrumbaltijā bija krusta karu laikmets, kuru rezultātā šajā reģionā izveidojās pirmās valsts struktūras un sāka veidoties viduslaiku sabiedrība. Aizvēstures pēdējie gadsimti neapšaubāmi ir arheoloģiski vislabāk pētītais laikposms, un it īpaši plaši tieši Austrumlatvijā ir veikta gan arheoloģisko vietu apzināšana, gan izpēte, pie tam arheoloģiskie izrakumi šajā reģionā bijuši salīdzinoši apjomīgāki nekā citur Latvijā. Ar Austrumlatviju šajā darbā tiek saprasta Vidzemes, Latgales un Augšzemes teritorijas, kuras aizvēstures beigās pārsvarā apdzīvoja latgaļi, sēļi un lībieši.

Šajā darbā, kas veltīts aizvēstures beigām, par vēstures avotiem izmantotas vienīgi arheoloģiskās liecības. 13. gs. rakstītie vēstures avoti, kuri radīti krusta karu laikmetā, kas ieviesa jaunas sociālās, politiskās, ekonomiskās un ideoloģiskās dzīves iezīmes Austrumbaltijā, aizvēstures beigu sabiedrību pētniecībā lietojami ļoti kritiski. Sabiedrību attīstība ir dinamiska, īpaši strauji sabiedrības mainās reģionāli nozīmīgu sociālpolitisku transformāciju laikā, mainoties ierastajam spēku samēram un parādoties jaunām varas iezīmēm. Tādējādi arī 13. gs. hronikas būtībā atspoguļo savu laikmetu Austrumlatvijā, kurš jau bija atšķirīgs no iepriekšējiem – aizvēstures sabiedrību laikmeta – gadsimtiem. Tāpēc, ņemot vērā rakstīto vēstures avotu retrospektīvās izmantošanas ierobežotās iespējas, īpaši jau attiecībā uz sociālo un politisko attīstību, šajā darbā netiek izmantotas 13. gs. hronikas vai citi rakstītie avoti, un aizvēstures sociālajām rekonstrukcijām izmantotas vienīgi materiālās kultūras liecības, ieskaitot gan arheoloģiskās vietas, gan artefaktus. Protams, ka tas arheoloģisko pieminekļu un citu liecību apjoms, kas ir zināms un pieejams mūsdienu pētniekam, ir tikai neliela daļa no tā, kas pastāvēja dzelzs laikmetā. Bet arī šāds apjoms ir uzskatāms par pietiekamu, lai varētu diskutēt par to sabiedrību uzbūvi un raksturu, kuras atstājušas mums šīs fragmentārās liecības.

Promocijas darba mērķis, uzdevumi un struktūra

Šis darbs ir mēģinājums pasaules modernās arheoloģijas diskursā pēc materiālās kultūras liecībām rekonstruēt sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Lai pilnīgāk atspoguļotu sabiedrību veidošanos un uzbūvi, šajā darbā tiek aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar aizvēstures beigu sociālekonomisko attīstību, dzimtes attiecībām, statusa izpausmēm un simboliem, kā arī varas avotiem un vadonības raksturu. Apzinoties etniskuma nozīmi sociālajā darbībā un sociālajās attiecībās, bet apšaubot tā lomu identitātes veidošanā aizvēstures sabiedrībās un pieņemot etniskuma mūsdienu izpratni (kas par galveno iezīmi izvirza iedzīvotāju grupas etnisko pašapziņu), etnisko un sociālo attiecību mijiedarbība šajā pētījumā nav skarta atsevišķi, lai gan

Austrumlatvijas teritorijas etniskās problēmas reizēm veido nepieciešamu fonu sociālo jautājumu izvērtēšanai.

Darbā izvirzītie jautājumi par sabiedrības organizāciju, varu un aktīvo individu darbību nebūt nav raksturīgi Latvijas arheoloģijai, un tādējādi šāda pieeja prasa no pētnieka netradicionālu analīzes un izklāsta gaitu. Jebkurš sabiedrības, sociālās darbības un sociālo attiecību raksturojums un izpratne sākas ar teoriju, jo pagātnes sociālā rekonstrukcija ir tikai mūsdienās radīta konstrukcija. Tādējādi autors apzināti veidoja darba struktūru, gan pētījuma, gan nodaļu sākumā pievērsoties vispārējiem metodoloģiskiem un teorētiskiem jautājumiem, lai pēc tam jau analizētu Austrumlatvijas aizvēstures beigu laikposma konkrētās arheoloģiskās liecības.

Promocijas darbs iesniegts kā publikāciju kopa, kuru veido monogrāfija un 15 zinātniskie raksti par promocijas darba tēmu. Promocijas darba pamatā ir monogrāfija "Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās" (tā ietver ievadu, astoņas nodaļas, epilogu, avotu un literatūras sarakstu, personu un vietu rādītāju un kopsavilkumu angļu valodā), savukārt rakstos vairākās monogrāfijas nodaļās skartās tēmas aplūkotas padziļināti vai atšķirīgā perspektīvā.

1. un 2. nodaļa veltīta vispārīgiem teorētiskiem jautājumiem – attiecīgi sabiedrību pētniecības terminoloģijas problēmām un sociālās arheoloģijas attīstībai pasaulē un Latvijā līdz 20./21. gs. mijai. Šīs nodaļas veido pētījuma vispārējo teorētisko un metodoloģisko ietvaru.

3. nodaļā sniegts Austrumlatvijas aizvēstures beigu arheoloģisko vietu raksturojums un to izpētes vēsture, iepazīstinot gan ar plašāk pētītajām vietām (to hronoloģiju, funkciju, kontekstu u.c.), gan iezīmējot atšķirīgo arheoloģisko vietu veidu nozīmi sociālo jautājumu risināšanā.

4. nodaļā raksturoti Austrumlatvijas aizvēstures beigu sabiedrību sociālekonomiskās attīstības aspekti, no kuriem sociālo problēmu izpratnei īpaši nozīmīgi ir maiņas un tirdzniecības jautājumi, kā arī centrālās vietas problemātika.

5. nodaļā aplūkots dzimtes jēdziens un dzimtes un sociālo pozīciju saistība, kas ir plaši izplatīti jautājumi Rietumu arheoloģijā, bet vēl arvien nav skarti Latvijas arheoloģijā.

6. un 7. nodaļa veltītas sociālā statusa un tā izpausmes jautājumiem Austrumlatvijas aizvēstures beigu sabiedrībās, to risināšanai izmantojot gan dzīvesvietu, gan kapulauku un apbedījumu liecības. Atsevišķi skarti artefaktu un to sociālās un simboliskās nozīmes jautājumi. Abās šajās nodaļās izmantotas arī statistiskās pētniecības metodes, kas, lai gan padara situāciju bezpersonisku, nevis objektīvu, tomēr var atspoguļot vispārējās attīstības tendences, vidējos rādītājus, modeļus u.c.

8. nodaļā aplūkots varas jēdziens, kas mūsdienu sociālajā teorijā ir nozīmīgākais jautājums, kā arī, pielietojot sociālās varas avotu modeli Austrumlatvijas aizvēstures

beigu arheoloģiskajām liecībām, mēģināts raksturot vadonību un varas iegūšanas iespējas aizvēstures beigu sabiedrībās.

Promocijas darba aprobācija

Pētījuma jautājumi un atsevišķi detalizētāki pētījuma aspekti aplūkoti 15 zinātniskajās publikācijās latviešu un angļu valodās (skat. nozīmīgāko publikāciju sarakstu par promocijas darba tēmu).

Pētījuma autors piedalījies 8 starptautiskās konferencēs, kurās nolasījis referātus par promocijas darba tēmu (skat. arī publicēto konferenču referātu tēžu sarakstu):

1) starptautiskā projekta “Kultūru konflikts vai kompromiss” simpozījs “Kultūru konflikts vai kompromiss: centrālās vietas” 1998.g. 18.–21.09., Talsi – referāts “Lībiešu pilskalni un vadonības sabiedrība” (referāts publicēts konferences materiālu krājumā).

2) Eiropas arheologu asociācijas 4. kongress 1998.g. 23.–27.09., Gēteborga (Zviedrija) – referāts “Lībieši aizvēstures beigās starp Austrumiem un Rietumiem: atvērtas sabiedrības piemērs” (referāta tēzes publicētas);

3) Eiropas arheologu asociācijas 5. kongress 1999.g. 14.–19.09., Bornmuta (Lielbritānija) – sesijas “Dzeršanas tradīciju arheoloģija: alkoholiskie dzērieni un to izmantošana sociālpolitiskā kontekstā” organizētājs, referāts “Ceļš uz varu: Latvijā lietoto dzelzs laikmeta dzeramo ragu politiskais konteksts” (referāta tēzes publicētas);

4) LU konference “Rīga un Baltijas jūras reģions vēsturē: reģionālie sakari un multikulturalitāte” 2001.g. 11.–16.09., Rīga – referāts “Agrā urbānisma izcelšanās un attīstība Latvijas teritorijā aizvēstures beigās un viduslaiku sākumā” (referāts iesniegts publicēšanai konferences materiālu krājumā);

5) XII Visbijas vēstures zinātņu simpozījs 2001.g. 28.–30.09., Visbija (Zviedrija) – referāts “Agrā pilsēta Latvijā aizvēstures beigās” (referāts iesniegts publicēšanai konferences materiālu krājumā sērijā *Acta Vysbiensia*, XII laidniens);

6) starptautisks seminārs “Senie lībieši” 2002.g. 21.–24.08., Lieto (Somija) – referāts “Sabiedrība un vara lībiešu vadonības sabiedrībās aizvēstures beigās” (referāts iesniegts publicēšanai konferences materiālu krājumā).

7) 3. Starptautiskā viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas konference “Viduslaiku Eiropa” 2002.g. 10.–15.09., Bāzele (Šveice) – referāts “Pilis, pilsētas un ciemi: varas atšķirīgās ainavas Latvijas teritorijā 11.–16.gs.” (referāts publicēts konferences materiālu krājumā);

8) Baltijas arheoloģijas seminārs 2003.g. 18.–19.10., Tartu (Igaunija) – referāts “Varas izpratne: aizvēstures beigu sociālo un politisko struktūru pētniecība Latvijas arheoloģijā”.

Ar aizvēstures sabiedrību sociālo organizāciju saistīti jautājumi risināti arī 3 referātos, kas nolāsīti Latvijā rīkotās konferencēs:

1) Ventspils Vēstures muzeja konference “Kurzemes un kuršu arheoloģija”, 2001. g. 25.–27.05., Ventspils – referāts “Sabiedrība un vara Kurzemē aizvēstures beigās” (referāts publicēts VVM Rakstu II sējumā);

2) Latvijas Vēstures muzeja konference “Latvijas arheoloģija: pētījumi un problēmas”, 2001. g. 27.11., Rīga – referāts “Sociālais statuss Austrumlatvijā vēlajā dzelzs laikmetā” (referāts publicēts LVM Rakstu 8. sējumā);

3) LU 61. zinātniskās konferences Arheoloģijas sekcija, 2003. g. 10.02., Rīga – referāts “Vara un vadonība lībiešu sabiedrībās aizvēstures beigās” (referāts publicēts LU žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki” 2003. gada 3. numurā).

Promocijas darba koncepcija, tā teorētiskās un metodoloģiskās nostādnes, izpētes rezultāti un sasniegumi kopš 1998. g. vairākas reizes apspriesti LU Vēstures un filozofijas fakultātes Arheoloģijas un vēstures paligdisciplīnu katedras sēdēs. 2002. gada rudenī ar promocijas darba nozīmīgāko daļu – monogrāfijas “Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās” manuskriptu iepazīs vairāki arheologi un vēsturnieki, kas sniedza arī vērtīgus padomus un komentārus. LU Vēstures un filozofijas fakultātes Seno laiku un Rietumeiropas viduslaiku vēstures katedras 2003. gada 8. septembra sēdē monogrāfija tika apspriesta un pozitīvi novērtēta, rekomendējot to kā promocijas darbu iesniegt aizstāvēšanai.

Promocijas darba tēmas izpētes gaitā apgūtās teorētiskās un metodoloģiskās pieejas, kā arī faktu materiāls kopš 1999. g. iestrādāts obligātajos vispārīgajos ievadlekcijuursos “Aizvēsture” un “Ievads arheoloģijā un etnogrāfijā” un izvēlesursos “Ievads kultūrantropoloģijā” un “Telpa un vara Ziemeļeiropā agrajos viduslaikos”, kas tiek lasīti LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures bakalaura un maģistra programmu ietvaros.

Īss promocijas darba saturs

Ievads

Ievadā raksturota pētījuma tēmas aktualitāte, hronoloģiskie un teritoriālie ietvari, noteikti pētījuma mērķi un uzdevumi un īsi aplūkota pētījuma struktūra.

1. Terminoloģiskā un izpratnes daudzveidība aizvēstures sociālajā pētniecībā

1.1. Sabiedrība kā struktūra, kā sistēma un kā attiecības

Jēdziens “sabiedrība” ir viens no socioloģijas, antropoloģijas un vēstures pamatjēdzieniem, un dažādās pētniecības tradīcijās ir veidotas un lietotas daudzveidīgas šā jēdziena definīcijas un izpratnes. Sabiedrība var tikt definēta kā ikviena pastāvīga cilvēku grupa; šis jēdziens arī ticis lietots par sociālekonomiskās formācijas sinonīmu, bet citi pētnieki pieļauj, ka tāds fenomens kā sabiedrība vispār neeksistē. Sabiedrību arī iespējams interpretēt kā savstarpēji saistītu mijiedarbību tīklu, ko veido dažādu ideoloģisko, ekonomisko, militāro un politisko attiecību sociotelpiskie tīkli. Arheoloģiskajā pētniecībā plaši tiek lietota angļu sociologa E. Gidensa izveidotā strukturācijas teorija. Pēc šīs teorijas, sabiedrībai ir duāls raksturs un to veido gan individuālie darbības veicēji, gan sociālās struktūras. Struktūra ir darbības rezultāts un tajā pašā laikā tā pati veido darbību; struktūra ietver principus un likumus, kurus individu tiešā darbība reproducē.

Sociālo sistēmu un struktūru savstarpējās attiecības veido sociālo kopumu. Sociālā sistēma sastāv no attiecībām starp indivīdiem un grupām kādu noteiktu eksistences jomu ietvaros (piemēram, ekonomikā, politikā u.c.), tādējādi kopā veidojot apstākļus gan indivīdu, gan grupu sociālajām stratēģijām kādā noteiktā telpā un laikā. Šajā pētījumā par sabiedrības un sociālās organizācijas pamatideju tiek uzskatītas tieši sociālās attiecības, kuru daudzveidība un raksturs nosaka sabiedrības veidošanos.

1.2. Aizvēstures un viduslaiku sabiedrības Eiropā 7.–12. gs.

Eiropa no 7.–12. gs. sociālo sistēmu un sociālo attiecību sfērā bija izteikti nevien-
dabīga un daudzkrāsaina. Ja Romas impērijas laikmetā Eiropā (vismaz lielākajā tās
daļā) bija izveidojusies vienota, reģionāli savstarpēji saistīta pasaules sistēma, tad I g. t.
otrajā pusē Eiropas reģionālā attīstība bija atšķirīga. Rietumeiropa šajā laikā pārdzi-
voja agro viduslaiku beigas ar barbaru sabiedrības sabrukumu un attīstītos viduslai-
kus ar kristīgās un bruņnieciskās sabiedrības uzplaukumu, kamēr kontinenta zieme-
ļos, tāpat kā austrumos, aizvēstures perioda beigās līdztekus vadonības sabiedrībām
veidojās agrās valstis. Lielākā daļa no darbā aplūkojamā laikmeta Ziemeļeiropā attie-
cināma uz vikingu laikmetu (800.–1050. g.). Pirmo agro valstu veidošanos Skandi-
nāvijā, kas norisinājās Dānijā ap 1000. g., noteica gan iekšējā attīstība, gan ārējās
ietekmes. Norvēģijā valsts veidošanās risinājās 9. gs. beigās, bet Zviedrijas teritorijas
apvienošana attiecināma uz 11.–12. gs. Otrs nozīmīgākais centrālais areāls bija uz
austrumiem no Baltijas – austrumslāvu zemēs, tajās veidojoties Krievzemes agrajai
valstij. Šis valsts veidošanās procesā ļoti nozīmīgu ieguldījumu deva skandināvu
vikingi un, pateicoties viņu aktivitātēm, šajā reģionā tika ieviesta valsts ideja, kuru
vikingi īstenoja kopā ar slāviem. Ziemeļeiropas perifērijā aplūkojamajā laikmetā
atradās mūsdienu Somijas teritorija, kur vēl joprojām pastāvēja diezgan egalitāra
sabiedrība, lai gan jau ar ekonomisko specializāciju. Arī Baltijas jūras austrumu kras-
tos, kur bija izvietojušās baltu un somugru zemes, pastāvēja daudzveidīgas vadoni-
bas sabiedrības, taču sāka veidoties arī dažas teritoriālas apvienības.

1.3. Aizvēstures sabiedrību vispārējā klasifikācija

Pēdējos gadsimtos veiktie sociālās evolūcijas pētījumi lielā mērā balstās uz nerie-
tumu sabiedrību antropoloģiskajām liecībām, un arī aizvēstures sabiedrību pētnie-
cībā tika pārņemti antropoloģijas modeļi, terminoloģija un attīstības shēmas. Jau
kopš 18. gs. evolucionisti izstrādājuši dažādas sabiedrību tipoloģijas, saistot aprakstu
ar noteiktu tipoloģiju un hipotētiskām sociālās attīstības pakāpēm. Saskaņā ar šīm
tradīcijām, sabiedrības ir noslēgtas sistēmas, tāpēc ir iespējams veikt to salīdzinošus
pētījumus un veidot vispārinošas shēmas. Mūsdienās sabiedrību vispārējo salīdzinošo
shēmu un terminu izmantošana uzskatāma par lietderīgu, veidojot plašākus salīdzī-
nošus starpkultūru pētījumus vai arī ievadot kādas noteiktas sabiedrības sociālu
pētījumu. 1960.–1970. gados aizvēstures pētījumos plaši tika lietotas antropologu
E. R. Servisa, M. Frīda, Dž. Fridmena un M. Roulanda un T. Sandera un D. Vebstera
izstrādāto evolucionāro shēmu modeļi, kuri gan aprakstīja, gan arī izskaidroja attī-
stību no grupu sabiedrībām līdz pirmajām valstīm. Senākā sociālās organizācijas forma
bija grupas sabiedrība, kas pastāvēja jau paleolītā un kuras raksturīgākā iezīme bija

egalitārisms. Par dzimtu lielāka, bet par tautu mazāka sociāla vienība ir cilts. Ar šo terminu (tāpat kā ar citiem apzīmējumiem, kurus ieviesa, lai aizstātu terminu "cilts") saistīja sabiedrības, kurās veidojās nevienlīdzība, līdz ar to lietderīgāk būtu lietot terminu "transegalitārās sabiedrības". Ļoti plašu pielietojumu ieguvis termins "vadoņības sabiedrība", kas gan, protams, ir mūsdienu zinātniska konstrukcija. Lai gan vadoniības sabiedrības bieži tiek uzskatītas par valsts priekštečēm, tās drīzāk būtu vērtējamas kā alternatīva valsts sociālpolitiskajai organizācijai. Savukārt valsts ir tā sociālpolitiskās, ekonomiskās, ideoloģiskās, militārās u. c. jomu organizācijas forma, kas iezīmē krasu atkāpšanos no dzimtas attiecībām un kas izveido radnieciski nesaisītu pavalstnieku kopienas. Parasti gan tiek pieļauts, ka valsts izcelšanos iespējams izsekot ilgākā laika posmā, taču šķiet, ka valsts formēšanās drīzāk bija ļoti īss process, kura rezultātus noteica gan labvēlīgie objektīvie apstākļi, gan aktīvie indivīdi.

2. Sociālā arheoloģija: pasaules un Latvijas pieredze

2.1. Līdz 20. gs. vidum veidojušies priekšstati par aizvēstures sabiedrību attīstību: sociālās evolūcijas teorija un tās rašanās

Jau antīkās pasaules sabiedrības pievēršanās cilvēces attīstības trajektoriju meklēšanai, veidojot gan lineārās sociālās attīstības, gan cikliskās un evolucionārās attīstības teorijas. Taču tikai 18.gs. progresīvās evolūcijas ideja ieguva savu intelektuālo un sociālo bāzi, Apgaismības laikmeta filozofijai definējot evolucionisma pamattēzes. Sekojošajā gadsimtā empirisko pētījumu rezultātā izveidojās sociālais un bioloģiskais evolucionisms. Lai aprakstītu sabiedrības attīstību no mežonības līdz civilizācijai, 19. gs. evolucionisti savos darbos pārsvarā izmantoja antropoloģiskās liecības, nedaudz arī agro vēsturisko sabiedrību materiālus. 19. gs. beigās vācu filozofs F. Engels noformēja marksistiskos priekšstatus par šķiru sabiedrības izveidošanos, kuri vēlāk, 20. gs., kļuva par pamatu padomju arheoloģiskajai interpretācijai.

20. gs. pirmajā pusē izskanēja arī pirmā nopietnā evolucionisma kritika, kuru pilgti pauda amerikāņu antropologs F. Boass un viņa sekotāji. Pretstatā kultūru salīdzinošajiem vispārinājumiem un pakāpeniskajai attīstībai viņi uzsvēra kultūru relativismu un vēsturisko partikulārismu. Jaunus akcentus aizvēstures sabiedrību pētniecībā ieviesa kultūrvēsturiskā tradīcija, kurai raksturīga aizvēstures arheoloģizēšana, piepildot aizvēsturi ar konkrētu arheoloģisko materiālu un kultūru sasaitīšana ar noteiktu laiku un telpu.

Arheoloģijas attīstība Latvijas teritorijā līdz 20. gs. vidum atspoguļoja kultūrvēsturiskās pieejas tendences. Baltvācu arheoloģijā sociālajām interpretācijām netika pievērsta liela uzmanība, baltvācu arheologus drīzāk varētu dēvēt par antikvāriem, savukārt pirmie latviešu arheologi un vēsturnieki 19. gs. beigās un Latvijas pirmās

republikas laikā sabiedrības pirms krusta karu laikmeta uztvēra ļoti idealizēti. Vienīgi A. Švābe, balstoties uz folkloras un viduslaiku rakstīto vēstures avotu liecībām, 1920.–1930. gados mēģināja rekonstruēt aizvēstures sabiedrību sociālo organizāciju.

20. gs. vidū līdz ar politiskajām pārmaiņām un padomju okupāciju aizvēstures sabiedrību attīstības izskaidrojumi Latvijas arheoloģijā tika pakļauti dogmatiskajam marksismam. Tiesa, tā kā pārmaiņas aizvēsturē tika tieši saistītas ar sociālajiem jautājumiem, marksistiskā arheoloģija (lai gan lietota kā dogma) būtībā bija pirmā sociālā arheoloģija. Par Latvijas padomju arheoloģijas teorijas un interpretācijas stūrakmeni kļuva 1952. g. publicētais igauņu arheologa H. Mooras pētījums par pirmatnējās kopienas un agro feodālo sabiedrību Latvijas teritorijā. Savukārt vēlāk ļoti plaši lietotā un atkārtotā metodoloģiskā pieeja sociālajiem jautājumiem tika noformulēta E. Šnores veiktajā Nukšu kapulauka sociālajā analizē (1957). Tādējādi līdz pat 1990. gadu sākumam sociālās interpretācijas bija iekļautas padomju marksisma monoideoloģijas ietvaros un tas neļāva risināt diskusijas par šiem jautājumiem.

2.2. Procesuālā (Jaunā) arheoloģija: vide, ekonomika un sociālpolitiskā organizācija

1960.–1970. gados ASV kā pretstats kultūrvēsturiskajai pieejai arheoloģijā izveidojās procesuālā arheoloģija. Šajā pētniecības tradīcijā plaši tika lietota sistēmas teorija, starpkultūru vispārinājumi, pozitīvisms (ar tā deduktīvo loģiku un neatkarību no empīriskajiem novērojumiem), akcentējot adaptāciju un funkciju. Jaunā arheoloģija līdz tam veiktās kultūru aprakstišanas vietā ieviesa pagātnes notikumu izskaidrošanu. Procesuālie arheologi saistībā ar sociālo struktūru pētījumiem (kuros vienas no nozīmīgākajām tēmām bija apbedījumi un maiņa/tirdzniecība) lielu uzmanību pievērsa vides un ekonomiskajiem faktoriem.

Procesuālā pieeja bija un joprojām ir dominējošā Amerikas arheoloģijā, kamēr Eiropas, īpaši angļu, arheoloģijā tā savu uzplaukumu sasniedza 1980. gadu sākumā, kad vienlaicīgi jau sāka veidoties jaunas pieejas, kuras vēlāk tika nodēvētas par postprocesuālajām arheoloģijām. Jāatzīmē, ka lielākajā daļā Eiropas valstu, ieskaitot Austrumeiropu, procesuālajai arheoloģijai bija niecīga ietekme vai pat vispār tās nebija (tas gan attiecas arī uz 1990. gadu postprocesuālo arheoloģiju, kas bija raksturīga angļu un skandināvu zemēm).

2.3. Postprocesuālās arheoloģijas: vara, dzimte un aktīvais indivīds

Pirmais izaicinājums procesuālajai arheoloģijai bija 1980. gadu kontekstuālā un strukturālā arheoloģija, taču izteiktu pavērsieni no eksaktās zinātniskās arheoloģijas iezīmēja kritiskā arheoloģija 1980. gadu beigās. 1990. gadu arheoloģisko pētniecību raksturoja dažādu uzskatu un interpretāciju pluralisms, atspoguļojot fenomenoloģijas,

hermenētikas, strukturālisma, poststrukturālisma, Frankfurtes kritiskās skolas u.c. ietekmes. Tā 1990.gadu sākumā bija vērojams pavērsiens interpretatīvās vai tekstuālās arheoloģijas virzienā, kurā materiālās kultūras pētniecībā tika lietota teksta analogija. Tajā pašā laikā ļoti ietekmīgu alternatīvu procesuālajai arheoloģijai veidoja marksistiskā arheoloģija, kas bija balstīta uz Rietumu marksismu un pētniecībā uzsvēra sociālekonomiskos aspektus.

Mūsdienās gan procesuālā, gan postprocesuālā arheoloģija un to karstās diskusijas ir pagātnē, arheoloģija ir iegājusi zināmā miera fāzē un tagad arheoloģiskajā teorijā pārsedzas un līdzās pastāv dažādas pieejas un tradīcijas. Mūsdienu arheoloģija ir bagātināta ar humanitārajām un postpozitivistiskajām atziņām un atšķirīgos pētniecības virzienos vērojama dažādu pieeju dominēšana, taču kopumā vērojama tendence apvienot abu kādreiz opozicionāro virzienu pētniecības un interpretāciju pieejas.

2.4. Sociālā arheoloģija Latvijā 20. gs. beigās: vai jaunas paradigmas meklējumos?

Trešā atmoda un neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošana veicināja atteikšanos no marksisma ideoloģiskajiem ietvariem sociālajās un humanitārajās zinātnēs, ieskaitot vēsturi un arheoloģiju. 1992.g. tika publicēts pirmais kritiskais raksts, kas bija veltīts Gaujas lībiešu sociālpolitiskajai organizācijai 12./13. gs. mijā, un tas uzskatāms par pirmo mēģinājumu lauzt iepriekšējās tradīcijas pieeju un sociālo modeli. Kopš 1990. gadu vidus Latvijas arheoloģijā aizsākusies mūsdienīgas terminoloģijas ieviešana, kā arī pievēršanās jaunām pētniecības tēmām, piemēram, sociālā telpa, agrās pilsētas, varas bāzes, sociālie simboli u.c. Tomēr joprojām saglabājas atsevišķi stereotipi, ieskaitot arī pieņēmumu par valsts un valstisko veidojumu pastāvēšanu Latvijas teritorijā aizvēstures beigās. Liela daļa pētījumu, kas skar pagātnes sabiedrību sociālos jautājumus, atspoguļo procesuālās arheoloģijas idejas un ietekmi, taču daudzas interpretācijas vēl arvien tiek veidotas iepriekšējo desmitgažu tradīciju garā.

3. Austrumlatvijas 7.–12. gs. kultūrainava un tās izpēte

3.1. Kultūrvēsturiskā ainava Austrumlatvijā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā

Cilvēku un sabiedrību dzīve norisinās noteiktā vidē, kuru ir veidojuši paši cilvēki un kura savukārt ietekmē cilvēku dzīvi. Cilvēka darbības rezultātā kā sociāla un kultūras konstrukcija veidojas kultūrainava, iezīmējot dabas un sociālās telpas robežas. Nenoliedzami, ka ģeogrāfiskais novietojums un topogrāfiskā situācija ietekmē apdzīvotības modeli, taču šā modeļa organizācija atspoguļo reģionālās un vietējās sociālās struktūras. Austrumlatvijā konstatējami vairāki reģioni ar ļoti augstu apdzīvotības blīvumu, piemēram, Daugavas krastos. Tāpat iespējams arī izsekot

hronoloģiskajām atšķirībām teritorijas apgūšanas intensitātē, tai pieaugot aizvēstures beigās (būtībā kopš 10. gs.).

Lielāko daļu Daugavas labā krasta zemju apdzīvoja latgaļi, viņi bija apmetušies arī Gaujas baseina zemēs un ziemeļaustrumu reģionos. Daugavas un Gaujas lejteces, kā arī Rīgas jūras līča austrumu piekrasti kopš 10. gs. apdzīvoja libieši. Augšzemē Daugavas kreisajā krastā bija apmetušies sēļi. Savukārt Austrumlatvijas austrumu un ziemeļu reģionos iespējams konstatēt vēl arī citu etnisko grupu elementus.

Kultūrainavu veido ikviena vieta, ko cilvēks ir pārveidojis vai izmantojis, arī netiešā veidā. Tādējādi tā ietver dzīvesvietas (pilskalnus un apmetnes), kapulaukus, kulta vietas, agrārās sistēmas un saimnieciskās darbības vietas, nocietinājumus, ceļus u. c. Ņemot vērā pētniecības intensitāti un iegūtos rezultātus, sociālo jautājumu risināšanā par avotiem iespējams izmantot dzīvesvietu un kapsētu liecības. Abi šo arheoloģisko vietu veidi pētīti jau kopš 19. gs un pat vēl agrāk, īpaši plašiem arheoloģiskajiem izrakumiem notiekot 1960.–1980. gados.

3.2. Dzīvesvietas un to izmantošanas perspektīvas sociālajā arheoloģijā

Arheoloģiski identificētās dzīvesvietas Austrumlatvijā aizvēstures beigās ir pilskalni, apmetnes un ezermitnes. No pilskalniem plaši pētīts ir Daugmales pilskalns, kurā arheoloģiskie izrakumi notika 1933. g., 1935.–1937. g., 1966.–1970. g. un 1986.–1997. g. Netālu no pilskalna atrodas kapulauks, savukārt tā pakājē plešas plaša apmetne ar ostas vietu. Latgaļu zemēs plašāk pētīts Jersikas pilskalns (1939. g. un kopš 1990. g.), kas kopā ar pretējā Daugavas krastā izvietoto Dignājas pilskalnu veido arheoloģisko vietu vienotu kompleksu. Jersikas pilskalns bijis apdzīvots no 10.–14. gs., iespējams, tā uzplaukums saistāms ar iepriekšējos gadsimtos nozīmīgā Dignājas pilskalna norietu. Arheoloģiskie izrakumi notikuši arī Ķentes, Kokneses, Asotes, Oliņkalna, Lokstenes, Sārumkalna, Taniskalna, Obzermalna, Madalānu, Gūtiņu, Rēzeknes, Ķišukalna un citos pilskalnos. Vairākās vietās aizvēstures beigu arheoloģiskais kultūrslānis ticis iznīcināts vai ievērojami postīts, piemēram, viduslaiku celtniecības vai zemes apstrādes darbu rezultātā. Arheoloģiskie izrakumi veikti tikai dažās latgaļu apmetnēs, plašākie pētījumi, kā arī rekonstrukcijas darbi 1960.–1970. gados notikuši Āraišu 9. gs. ezermitnē. Augšzemē arheoloģiski pētīti Sēlpils (1963.–1965. g.) un Stupeļu pilskalni (1976.–1978. g.), kā arī Krīgānu apmetne (1978.–1979. g.).

No libiešu pilskalniem plašāki arheoloģiskie izrakumi notikuši Turaidas (kopš 1976. g.), Aizkraukles (1960. g., 1971.–1975. g.) un Lieļvārdes pilskalnos (1976. g., 1981. g., 1987. g.). 1960.–1970. g. plaši tika pētītas Daugavas libiešu apmetnes, piemēram, Laukskolas, Raušu, Mārtiņsalas, Ikšķiles, Kābeles, Lipšu u. c. apmetnes, kā arī apmetnes tagadējās Vecrīgas teritorijā.

Dzīvesvietu liecībām ir liela nozīme sociālo rekonstrukciju veidošanā, jo tās atspoguļo sociālās telpas organizāciju gan vietējā, gan reģionālajā līmenī, kā arī dzīvesveida un telpiskās struktūras konkrētās vietās. Austrumlatvijas dzīvesvietu liecību izmantošanu sociālajā pētniecībā ierobežo celtnu palieku zemā saglabāšanās pakāpe un arheoloģisko izrakumu nelielais apjoms, kā arī šo vietu lielākās daļas ļoti aptuvenais datējums.

3.3. Kapulauki un to izmantošanas perspektīvas sociālajā arheoloģijā

Aizvēstures beigās Austrumlatvijā tika izmantoti gan lidzenie, gan uzkalniņu kapulauki. Latgaļu apdzīvotajā teritorijā arheoloģiskie izrakumi notikuši apmēram 80 lidzenajos kapulaukos, atsedzot vairāk nekā 2000 apbedījumus. Pirmie plašākie pētījumi notika Odukalna kapulaukā (1890.–1891. g.), atklājot 339 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumus. Nukšu kapulauka arheoloģiskajos izrakumos (1947.–1948. g.) tika atsegti 218 apbedījumi, kas attiecināmi uz 9.–12. gs., bet no 7.–12. gs. izmantotajā Kivtu kapulaukā (1948. g., 1955.–1958. g.) tika izpētīti 175 apbedījumi. Kristapiņu kapulaukā (1928. g., 1938. g., 1977.–1980. g., 1984.–1987. g., 1999.–2000. g.), kas datējams ar 8.–12. gs., tika atsegti 315 apbedījumi. 1971.–1972. g. pilnībā tika izpētīts Jaunāķēnu kapulauks, kurā tika atklāti 89 apbedījumi. Savukārt Kokneses kapulaukā (1986.–1988. g.) tika izpētīti arī 102 apbedījumi, kas attiecināmi uz vēlo dzelzs laikmetu. Gaujas latgaļu teritorijā plaši pētīti ir divi kapulauki – Liepiņu un Ģūģeru kapulauki. Citos kapulaukos, piemēram, Aizkalnes, Maskavas, Madalānu II, Salnaskroga, Dzērvju, Kampu, Luces, Jaunpiebalgas u.c. kapulaukos, arheoloģiskie pētījumi notikuši mazākā apmērā, pie tam ļoti bieži aizsardzības izrakumos izpētīti tikai daži apbedījumi. Arheoloģiski pētīti arī apmēram 15 uzkalniņu kapulauki (Ciblas, Daņilovkas II, Cakulu, Batņu, Patmaļnieku u.c. kapulauki), taču parasti tajos izpētīti tikai daži uzkalniņi.

Augšzemē arheoloģiskie izrakumi notikuši Strautmaļu (1939. g.) un Beteļu (1977.–1978. g.) lidzenajos kapulaukos, atsedzot attiecīgi 15 un 9 apbedījumus. 1960.–1961. g. pētījumos Lejasdopeļu uzkalniņu kapulaukā atklāti 40 apbedījumi.

Libiešu kapulauku izpēte saistās ar Latvijas arheoloģijas pirmsākumiem, kad 19. gs. vidū notika pirmie izrakumi Aizkraukles kapulaukā, izraisot arī pirmo diskusiju Latvijas arheoloģijā par šajā kapulaukā apbedīto etnisko piederību. 1960.–1970. gados vērienīgi arheoloģiskie izrakumi notika Daugavas libiešu vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos, piemēram, Laukskolas (609 apbedījumi) un Doles salas Vampeniešu I un II un Raušu kapulaukos (kopā 483 apbedījumi). Nozīmīgi pētījumi veikti arī Rumuļu, Zariņu, Lipšu, Vējstūru un Lielvārdes kapulaukos. Daugavas libiešu uzkalniņu apbedījumi Kābeles un Lielpēču kapulaukos pētīti 19. gs. beigās. Savukārt Gaujas libiešu teritorijā arheoloģiskie izrakumi notikuši uzkalniņu kapulaukos,

piemēram, Tālēna, Priežu, Liepeņu, Pūteļu, Saksukalna u. c. kapulaukos, turklāt galvenokārt 19. gs. otrajā pusē.

Neskatoties uz arheoloģiski pētīto kapulauku lielo skaitu Austrumlatvijā, tikai atsevišķi kapulauki izpētīti tādā apjomā, lai pēc to liecībām būtu iespējams veidot sociālas interpretācijas. Pie tam lielākā daļa uzkalniņu kapulauku ir stipri sapostīti un arī 19. gs. arheoloģisko izrakumu rezultāti ne vienmēr ir skaidri, tādējādi šo materiālu lietošanas iespējas sociālajā analizē ir ļoti ierobežotas. Tomēr jebkurā gadījumā tieši apbedījumi ir tie, kas sniedz visplašākās liecības par Austrumlatvijas aizvēstures beigu sabiedrību sociālajām attiecībām.

4. Austrumlatvijas sabiedrību sociālekonomiskās attīstības aspekti 7.–12. gs.

4.1. Ražošana un sabiedrība: aktīvās mijattiecības

Cilvēku sociālās un saimnieciskās darbības ir savstarpēji cieši saistītas. Ražošana ir sociāls process, kas vērsts uz cilvēku materiālo vajadzību apmierināšanu, savukārt ražošanā ieguldītā enerģija arī pārmaina cilvēka vidi. Ekonomikas arheoloģijā un antropoloģijā tiek izdalīti vairāki ražošanas veidi, piemēram, mājsaimnieciskā ražošana, individuālā industrija, darbnīcas industrija, dzīvesvietas industrija, muižas ražošana, rūpnieciskā ražošana u. c., kurus raksturo atšķirīga izejvielu sagāde, ražošanas un realizācijas organizēšana, specializācijas līmenis, ražošanas tehnoloģijas.

Pirmais arheologs, kas pievērsa uzmanību saimnieciskajai specializācijai, būtībā amatniecības specializācijai, bija V. G. Čaīlds. Saimnieciskā specializācija ietver ražotāju – speciālistu veidošanos, kuri strādā ar mērķi apmierināt kādas lielākas sabiedrības daļas vajadzības. Pētniecības nolūkos lietderīgi nodalīt divus ražošanas veidus un divus saražotās produkcijas veidus: iztikas līdzekļi un virsprodukts, kas abi raksturo arī speciālistu sociālo pozīciju, kuri var būt neatkarīgi vai piesaistīti sociālajai elitei.

4.2. Iztikas ekonomika

Iztikas ekonomika, kas vērsta uz kādas saimniecības vai kopienas izdzīvošanu, bija balstīta uz zemi, kas vēl viduslaiku Eiropā bija augstākā vērtība. Materiālā kultūra nesniedz liecības par zemes īpašuma formām, taču, iespējams, ka šo jautājumu vismaz daļēji varētu atrisināt seno agrāro sistēmu palieku pētniecība, kas nesens aizsākusies arī Latvijā.

Zemkopību kā saimniecības nozari raksturo graudu un darbarīku atradumi arheoloģiskajās vietās. Lai gan dažās dzīvesvietās atrasts vienāds skaits rudzu un miežu graudu, kā arī daudzgadīgo nezāļu sēklas, trīslauku sistēma Latvijas teritorijā ieviešas tikai viduslaikos, pēc 13. gs. Vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās atrasti arī atsevišķi

dzelzs lemeši, kuri gan nav sastopami vidējā dzelzs laikmeta vietās. Savukārt sirpji, raukņi, izkaptis un graudberži atrasti gandrīz ikvienā arheoloģiski pētītajā pilskalnā vai apmetnē. Vairākās apdzīvotajās vietās konstatēta atsevišķu maltuvju ēku pastāvēšana, kuru izmēri bija mazāki nekā citām ēkām. Lopkopības raksturošanai izmantojami darbarīku un mājdzīvnieku kaulu atradumi, kuri iegūti ikvienā dzīvesvietā. Austrumlatvijas dzīvesvietās dažādās savstarpējās proporcijās atrasti cūku, liellopu, kazu un aitu kauli, dažās vietās arī zirgu kauli. Tomēr parasti lielāko daļu no osteoloģiskā materiāla veido cūku kauli. Arī ar lopkopību saistītie darbarīki – dzirkles un vērppjamās vārpstas skriemeļi (māla, akmens vai kaula, reizēm arī šifera) – ir viena no plašākajām atradumu grupām aizvēstures dzīvesvietās. Iztikas ekonomikā pakārtota nozīme bija medniecībai, kas drīzāk bija orientēta uz kažokādu ieguvu, un zvejniecībai, ar kurām saistītie atradumi (dzīvnieku kauli un darbarīki) iegūti ikvienā dzīvesvietā, savukārt dažās vietās atrastas liecības arī par meža dravniecību.

Jāatzīmē, ka atsevišķās vietās vai reģionos saimniecības nozaru īpatsvars bija atšķirīgs. Tā zvejniecībai bija nozīmīga vieta lībiešu ekonomikā, savukārt atsevišķos reģionos zemkopība bija pakārtota lopkopībai. Ir grūti piekrist pieņēmumam par elites realizēto kontroli pār iztikas līdzekļiem, drīzāk iztikas ekonomika bija organizēta pēc pārdales principiem. Tomēr nenoliedzami, ka arī vadoņi bija iesaistīti iztikas ekonomikā, tādējādi gan kopiena, gan vadonis pārdales ekonomikas apstākļos kļuva par ieguvējiem.

4.3. Amatniecība

Amatnieciskās specializācijas noteikšanai parasti tiek izmantotas šādas arheoloģiskā materiāla liecības: darbnīcu identifikācija, speciālu darbarīku esamība, noteiktu artefaktu iezīmju homogenitāte, identisku artefaktu konstatēšana un kādas artefaktu grupas ļoti plaša izplatība noteiktā teritorijā. Vieni no pirmajiem amatniekiem – speciālistiem bija kalēji, par kuru darbību liecina dzelzs ieguves krāsnis un kalves, dzelzs sārņi, kalēja darbarīki un produkcija. Lai gan dzelzs ieguves krāsnis konstatētas daudzās dzīvesvietās, to atradumi koncentrējas Daugavas krastos. Rotkaļu speciālie darbarīki (salīdzinot ar kalēja darbarīkiem, tie ir smalkāki un specializētāki, tiem pieskaitāma arī visplašākā amatniecības priekšmetu kategorija – māla tīģeļi un akmens lejamveidnes), izejmateriāli, sagataves un pusgatavā/gatavā produkcija ļauj vairākas celtnes pieskaitīt t.s. rotkaļu un bronzas lējēju darbnīcām. Citu celtnu vidū amatnieku darbnīcas izcēlās ar rūpīgi izliktiem pavardu bruģiem. Tāpat kā kalēji, arī rotkaļi darbojušies gandrīz ikvienā dzīvesvietā. Ar podnieka ripas ieviešanas vēljā dzelzs laikmetā par īpašu amatniecības nozari kļuva arī podniecība. Iespējams, arī aušana daļēji bija kļuvusi par speciālistu nodarbošanos, tāpat vietām jau bija izveidojušies īpaši kaula, koka un dzintara apstrādes speciālisti.

Pētnieciskās pieejas ražošanas specializācijas, maiņas un sociālās organizācijas savstarpējām attiecībām parasti iekļaujas vienā no trim šīs attiecības skaidrojošajiem modeļiem: ekonomiskās attīstības, adaptācijas vai politiskajā modeli, kuros atšķirīgi vērtēta politiskās elites loma ražošanas organizācijā un ražojumu realizācijā. Šķiet, ka amatnieki Austrumlatvijas sabiedrībās bija orientēti vairāk uz kopienas, nevis va-
doņu pieprasījumu, kurus vajadzības gadījumā amatnieki apgādāja ar luksusa precēm.

4.4. Maiņa un tirdzniecība

Maiņas un tirdzniecības pētniecība arheoloģijā plaši izvērsās procesuālās arheoloģijas laikos, bieži vien uzsverot maiņas tieši sociālos aspektus. Maiņas un tirdzniecības nozīmi un īpatsvaru raksturo tirdzniecības priekšmetu (svaņiņu un atsvaņiņu) un importēto preču atradumi. 10. gs. otrajā pusē Latvijas teritorijā konstatējami pirmie apbedījumi, kuru apbedījumu piedevu vidū bija arī svaņiņi un atsvaņiņi un kas varētu būt saistāmi ar vietējiem tirgotājiem. Latvijas teritorijā iegūti 166 svaņiņu atradumi, bet atsvaņiņu skaits pārsniedz 370 gabalus, kas, salīdzinot ar kaimiņu zemēm, ir ļoti augsts rādītājs. Latvijas teritorijā svaņiņu atradumi koncentrējas Kurzemē un Daugavas baseinā, pie tam visvairāk svaņiņu atradumu (26 eksemplāri) nāk no Daugmales. Pētītajos kapulaukos parasti konstatēti tikai daži apbedījumi (ja vien vispār tādi identificējami) ar tirdzniecības piederumiem. Laukskolas kapulaukā atklāti tikai 19 šādi apbedījumi, bet trijos Doles salas kapulaukos to skaits sasniedza 10 apbedījumus. Latgaļu kapulaukos apbedījumi ar tirdzniecības piederumiem konstatējami daudz retāk nekā libiešu teritorijā.

Latvijas teritorijā kopumā iegūtas apmēram 5000 vēlā dzelzs laikmeta monētas. Vidējais dzelzs laikmets uzskatāms par bezmonētu periodu, bet, sākot ar 9. gs. pirmo pusi līdz 11. gs. 70.–80. gadiem, Latvijas teritorijā iepļūda gan arābu dirhemi, gan Rietumeiropas denāri. Visaugstākā monētu koncentrācija Latvijas teritorijā vērojama tieši Daugavas libiešu zemēs, bet latgaļu zemēs to skaits ir neliels, savukārt Latvijas ziemeļaustrumu daļā monētas nav atrastas. Monētas tika lietotas kā rotaslietu elements, apbedīšanas rituālos u. c., tādējādi šķiet, ka izpratne par to monetāro vērtību bija vāja.

Aizvēstures beigās galvenie tirdzniecisko un kultūras sakaru virzieni Austrumlatvijas teritorijā bija vērsti uz rietumiem un austrumiem, lai gan atsevišķu artefaktu izcelsme saistāma ar kaimiņu somugru un baltu teritorijām. Parasti ievestie artefakti saistāmi ar prestiža lietām, taču vismaz divas artefaktu grupas – stikla krelles un kauri gliemežvāki – uzskatāmas par plaša patēriņa precēm. Atsevišķos reģionos, piemēram, Daugavas lejtecē, ievesto preču koncentrācija bija izteikti lielāka nekā citur, pie tam tirdzniecības intensitāte mainījās arī hronoloģiski, augstāko uzplaukumu sasniedzot 10. gs. beigās un 11. gs. Joprojām diskutējams ir jautājums par maiņas norises vietām. Pieļaujams, ka līdztekus noteiktiem ekonomiskajiem centriem,

maiņa un tirdzniecība bieži norisinājās arī neitrālās un perifērās tirgus vietās (saskaņā ar K. Polanija ieviesto terminu).

Maiņa un it īpaši tālirdzniecība ir uzskatāmas par nozīmīgiem faktoriem sociālajās pārmaiņās. Tomēr jautājums par personām, kas nodarbojās ar maiņu un tirdzniecību, kā arī par to sociālo statusu joprojām ir neskaidrs. Protams, ka tirgotāji bija bagātāki un sociāli neatkarīga sabiedrības daļa, taču pieļaujams, ka, neskatoties uz atsevišķu vadoņu mēģinājumiem iegūt kontroli pār maiņu, maiņā un tās infrastruktūrā bija iesaistīta plaša sabiedrības daļa.

4.5. Ekonomiskie centri un agrās pilsētas

Socioloģijā, antropoloģijā un vēsturē urbānisma un pilsētas definēšanai kopumā izvirzītas vairāk nekā 200 definīcijas. Aizvēstures materiāla analizē, runājot par urbāno vietu jeb agro pilsētu izcelšanos, nav piemērojamas vēsturiskās pilsētu definīcijas, jo tās akcentē vietas juridisko statusu. Agro pilsētu raksturo tās struktūra (liels cilvēku skaits, sistemātiska un intensīva apbūve), nelauksaimnieciskas funkcijas un sociāl-ekonomiskā centra nozīme. Tādējādi urbānisma veidošanās ir cieši saistīta ar centrālo vietu problemātiku. Būtībā šādas vietas drīzāk būtu dēvējamas par centrālajiem apgabaliem, jo parasti kādai konkrētai vietai nav raksturīgas visas daudzveidīgās centrālās funkcijas. Eiropā agro pilsētu attīstība bija saistīta ar saimnieciskajām darbībām, un tas attiecināms arī uz vikingu laikmeta Ziemeļeiropu, kur, sākot ar 8. gs., izveidojās starptautisku tirdzniecības centru tīkls.

No Austrumlatvijas aizvēstures beigu vietām pētnieku uzmanību piesaistījusi Daugmale, kas tikusi identificēta kā pilsētas priekštece, līdzīgi kā skandināvu vikas. Lai gan šajā reģionā ir pietiekami daudz vietu, kuras veido pilskalns ar tam pieguļošo apmetni (to platība svārstās no 0,5 līdz vairāk nekā 10 hektāriem), ne visas no tām būtu uzskatāmas par agrajām pilsētām. Svarīga iezīme ir šo vietu iesaistīšanās tālirdzniecībā, kurā galvenā loma bija Daugavas ūdensceļam. Tādējādi pieļaujams, ka arī Austrumlatvijā m.ē. II g. t. pirmajos gadsimtos, līdzīgi kā agrāk Skandināvijā, izveidojās agrās pilsētas (piemēram, Daugmale), kas funkcionēja kā ekonomiskie centri, taču tie neveica politiskā centra funkcijas.

5. Dzimtes attiecības Austrumlatvijas sabiedrībās aizvēstures beigās

5.1. Dzimtes jēdziens

Dzimtes jēdziena un problemātikas ieviešana arheoloģijā bija viens no nozīmīgākajiem postprocesuālās arheoloģijas sasniegumiem. Lai gan dzimtes pētniecība arheoloģijā aizsākās 1990. gadu sākumā, jau 1970. gadu vidū atsevišķi Skandināvijas arheologi nodarbojās ar līdzīgiem jautājumiem. Mūsdienās dzimtes arheoloģija ir

viena no populārākajām tēmām arheoloģiskajā pētniecībā, kas darbojas divos līmeņos: mūsdienu zinātniskās tradīcijas analīze un pagātnes sabiedrību dzimtes jautājumu risināšana.

Dzimtes jēdziens, kaut arī tas tiek plaši lietots, joprojām nav pietiekami labi izprasts pat tā pētnieku vidū. Veidojot pagātnes izpratni dzimtes koncepcijā, tā nav tikai vīriešu un sieviešu "atrašana" arheoloģiskajās liecībās, tie ir mēģinājumi izprast, kā dzimte darbojas visās savās dimensijās – dzimtes ideoloģija, dzimtes lomas, dzimtes attiecības utt. Tādējādi dzimte ietver vairākus aspektus, un to var raksturot kā kaut ko tādu, kas nav dots un kas nav obligāti saistīts ar bioloģisko dzimumu, līdz ar to dzimte skar tikpat daudz vīriešus, kā sievietes; tās veidošanā piedalās gan individuāli, gan sabiedrība, tā var mainīties individu dzīves laikā un ir atšķirīga gan dažādās sabiedrībās, gan dažādos laikos.

5.2. Sabiedrību demogrāfiskie aspekti: dzimuma un vecuma struktūras

Demogrāfiskie procesi ietekmē sociālo attīstību, un tos savukārt ietekmē sociālpolitiskie apstākļi konkrētajā sabiedrībā. Aizvēstures sabiedrību lieluma noteikšana joprojām ir viens no svarīgākajiem, bet vienlaicīgi arī metodiski sarežģītākajiem jautājumiem. Iedzīvotāju skaita noteikšanai izvirzītas vairākas gan uz dzīvesvietu, gan kapulauku liecībām balstītas formulas. Šajā pētījumā iedzīvotāju skaita noteikšanai lietotas divas skandināvu arheoloģijā apbētas formulas, kurās tiek izmantoti kapulaukā apbedīto skaita, kapulauka izmantošanas ilguma un miršanas koeficienta/vidējā dzīves ilguma rādītāji. Protams, ka šāda veida aprēķini ir ļoti nosacīti. Tie atspoguļo statistiski vidējo situāciju vienas paaudzes laikā, kāda, iespējams, nekad dzīvē reāli nav pastāvējusi, pie tam jāņem vērā, ka pilnībā izpētītu kapulauku ir ļoti maz un to izmantošanas hronoloģiskā dinamika varēja būt ļoti atšķirīga. Līdz ar to pieļaujama iedzīvotāju skaits reāli varēja būt bijis lielāks. Saskaņā ar iegūtajiem aprēķinu rezultātiem, sabiedrība(-as), kuras izmantojušas arheoloģiski pētītos kapulaukus, nav bijušas lielas, un tikai dažās vietās, piemēram, Laukskolā un Odukalnā, sabiedrību lielums varēja būt sasniedzis apmēram 50 cilvēkus.

Dažādās sabiedrībās bija diezgan atšķirīgas sabiedrības locekļu savstarpējās dzimuma un vecuma proporcijas. Latgaļu kapulaukos, mazākā mērā arī libiešu kapulaukos, vērojama diezgan liela disproporcija starp vīriešu un sieviešu apbedījumiem, īpaši 9.–10. gs., taču vēlākajos gadsimtos šīs atšķirības nolīdzinās. Tā, piemēram, dažos kapulaukos to lietošanas pirmajos simt gados apbedītas tikai dažas sievietes. Iespējams, ka šī disproporcija saistāma ar vīriešu militārajām aktivitātēm, migrācijām un laulību stratēģijām. Jāpiezīmē, ka bērnu apbedījumi veido apmēram 10–20% no kopējā apbedījumu skaita.

5.3. Dzimte un sociālpolitiskais statuss

Jau kopš 19. gs. senākās cilvēces sabiedrības tika saistītas ar matriarhātu, kas gan būtībā ir tikai fikcija. Lielākajā daļā sabiedrību sievietes tiesības nekad nav bijušas identiskas vīriešu tiesībām, un sieviešu ierobežošana nav aizsākusies tikai līdz ar valsts veidošanos. Tajā pašā laikā aizvēstures sabiedrībās pastāvēja iespējas sievietēm ieņemt sabiedriskas lomas un pozīcijas un realizēt tās kā sievietēm.

Apbedīto dzimuma noteikšana nebūt nav tik vienkārša, kā tas dažkārt tiek pieļauts. Parasti apbedīto dzimums tiek noteikts pēc kapa piedevām, pieņemot, ka ieroči norāda uz vīriešu apbedījumiem, bet rotaslietas ir raksturīga sieviešu kapu piedeva. Tomēr, lai gan ne pārāk bieži, Austrumlatvijas kapulaukos konstatēti izņēmumi, galvenokārt tas sakāms par sieviešu apbedījumiem, kuros likti arī šķēpi un cirvji. Reizēm arī apbedījumu orientācija vērsta pretējam dzimumam raksturīgajā virzienā. Tāpat sieviešu apbedījumi konstatējami ugunskaļos. Lai gan latgaļu kapulaukos atsegto ugunskaļu skaits kopumā nav liels, to lielāko daļu veido sieviešu apbedījumi, atsevišķos kapulaukos pat visos ugunskaļos apbedītas sievietes. Lībiešu kapulaukos hronoloģiski agrākajos ugunskaļos apbedīts apmēram vienāds skaits abu dzimumu mirušo, savukārt vēlākajos kapos dominē vīriešu apbedījumi. Iespējams, ka ugunskaļos apbedītās sievietes bija veikušas vīriešiem raksturīgas darbības vai arī tās bija ieņēmušas augstāku sociālo pozīciju. Tādējādi tika manifestēta sievietes dzimte; atkarībā no dzīves veida bioloģiska sieviete varēja sevi transformēt sociālā vīrietī un otrādi. Iespējams, ka sievietes arvien aktīvāk iesaistījās arī amatniecībā un maiņā. Vīriešu regulārā prombūtne sirojumos deva sievietēm iespēju vietējās sabiedrībās iegūt statusu un varu gan ekonomiskajā, gan sociālpolitiskajā jomā.

Arī jautājums par bērnu apbedījumiem, kuros liktas pieaugušo kapu piedevas, joprojām ir atklāts. Tas nešķiet saistīts ar mantojamu statusu sabiedrībā, drīzāk tas atspoguļoja ģimenes un dzimtas intereses, kas netika īstenotas šajā konkrētajā individuā. Tomēr dažos gadījumos tas varētu būt saistīts ar atšķirīgām vecuma grupām, kuras nošķīra iespēja nēsāt noteiktus ieročus vai rotaslietas.

6. Sociālais statuss Austrumlatvijas sabiedrībās 7.–12. gs.

6.1. Sociālā statusa izpratnes

Sociālo statusu veido tiesības, pienākumi, privilēģijas, atbildība un imunitāte, kas saistīta ar kādu sabiedrībā definētu un zināmu sociālo pozīciju. Cilvēces sabiedrībās attīstījušies divi statusa veidi. Mantotais statuss tiek piemērots jau kopš dzimšanas, savukārt iegūtais statuss iegūstams konkurences cīņā, balstoties uz savām individuālajām spējām.

Līdzīgi kā citi jēdzieni, arī statusa jēdziens ir interpretējams daudzveidīgi. Funkcionālajā antropoloģijā statuss ir līdzīgs sociālajām lomām, savukārt M. Vēbers statusu līdz ar bagātību un varu uzskatīja par sociālās stratifikācijas determinantiem. Stratifikācija ir varas radišana un izplatīšana sabiedrībā, un tās galvenā iezīme ir atšķirīga pieeja resursiem.

6.2. Sociālā telpa un sociālais statuss

Sociālās struktūras un attiecības tiek praktizētas tikai telpiskās struktūrās un otrādi; telpas kontrole atrodas sociālās varas centrā. Dzīvesvietu telpiskā organizācija atspoguļo sociālo kārtību un palīdz regulēt sociālās attiecības, veidojot dzīves telpu. Sociālās telpas analizē pamatelementus veido atšķirīgu sociālo zonu esamība (vai arī neesamība), sabiedriskie labiekārtojumi, atšķirīgu ēku īpatsvars, ēku izvietojums un izskats, to pieejamība, apbūvētās un neapbūvētās telpas attiecības u. c.

Teritoriālā līmenī sociālās telpas analīze saistās ar centru (jeb, precīzāk, centrālo teritoriju) identifikāciju. Aizvēstures beigās Austrumlatvijā par centriem ļoti bieži tiek identificēti pilskalni. Vēlā dzelzs laikmeta sākumā vairākos pilskalnos un apmetnēs notikuši ievērojami pārbūves un paplašināšanas darbi, piemēram, nocietinājumu nostiprināšana vai veidošana, pilskalnu plakuma paplašināšana u. c. Tomēr jāatzīmē, ka vienīgā atšķirība starp pilskalniem un apmetnēm ir pilskalnu ģeogrāfiskais novietojums un iespaidīgie nocietinājumi; citādi šie abi dzīvesvietu veidi bija līdzīgi un varēja kalpot par kādas noteiktas funkcijas centriem.

Austrumlatvijas aizvēstures beigu dzīvesvietu iekšējās telpiskās organizācijas pētniecība bieži vien materiāla vājās saglabāšanās dēļ ir ļoti apgrūtināta. Kopumā aizvēstures beigās sociālās telpas organizācija atspoguļo diezgan egalitāru sabiedrību, kas gan bija pakļauta lēnām izmaiņām 11.–12. gs., veidojoties sarežģītākai organizācijai. Taču nav iespējams noteikt jebkādu īpaša statusa grupu, kas būtu manifestēta telpiskajā dimensijā. Hierarhiskas telpiskās organizācijas neesamība tomēr vēl nenozīmē vadonības neesamību, tāpēc šīs atziņas ir savietojamas ar apbedījumu materiāla liecībām.

6.3. Apbedījumi un sociālās grupas

Acīmredzamā un banālā patiesība, ka mirušais nespēj pats sevi apglabāt, ir sākuma punkts apbedīšanas procesu sociālā konteksta interpretēšanai. Apbedīšanai mirušo sagatavoja viņa līdzcilvēki, ņemot vērā nāves kontekstu, sabiedrības intereses un mirušā personību. Tādējādi apbedīšana ir sociālpolitisku lēmumu realizācija, kurā ar mirušā ķermeni manipulēja dzīvo interesēs, un apbedītā sociālais statuss apbedīšanas rituālu ietekmēja tikpat lielā mērā, cik bērū dalībnieku statuss. Lai gan

religiskie un sociālie aspekti apbedīšanas tradīcijās ir cieši savijušies, dažas apbedīšanas tradīcijas ir saistītas vairāk ar sociālo sfēru.

Libiešu apbedījumos izteikti dominējoša bija ziemeļrietumu orientācija, savukārt latgaļu kapulaukos vērojama apbedīto sieviešu un vīriešu pretēja orientācija. Vīriešu apbedījumi bija vērsti uz austrumiem, bet sieviešu uz rietumiem (būtiskas atkāpšanās no pamatorientācijas novērotas ļoti reti – apmēram 6–8 % apbedījumu). Tādējādi šī apbedījumu iezīme drīzāk saistāma ar reliģiskajiem aspektiem un tradīciju, un tikai dažos gadījumos tā varētu būt saistāma ar dzimtes atšķirībām.

Aizvēstures beigās izmantotie kapulauki ievērojami atšķirās pēc saviem izmēriem. Daži lidzenie kapulauki aizņēma pat 5–6 hektārus, savukārt dažus uzkalniņu kapulaukus veidoja vairāk nekā 800 uzkalniņi. Kapulaukos nav novērojams kāds noteikts apbedījumu novietojuma modelis; dažādu veidu un atšķirīgu laiku apbedījumi bija izvietoti līdztekus visā kapulauka teritorijā. Tādējādi apbedījuma novietojums kapulaukā drīzāk atspoguļoja horizontālās sociālās saites, mirušā vietu savā dzimtā.

Aizvēstures beigās ierikoti gan ugunsapbedījumi un skeletkapi, gan lidzenie un uzkalniņu kapi. Libiešu kapulaukos ugunskapi veidoja līdz 1/3 no apbedījumiem (reizēm pat līdz 50%), un tie pārsvarā attiecināmi uz 10.–11. gs. Latgaļu kapulaukos ugunsapbedījumi ir sastopami ļoti reti, ne vairāk par 8–10%. Šķiet, ka mirušā kremēšana varētu būt saistāma ar mirušā sociālo pozīciju un tās ideoloģisko manifestāciju, savukārt uzkalniņu veidošana drīzāk atspoguļo kultūras tradīciju.

Kapu iekārtojums aizvēstures beigu kapulaukos ir diezgan vienkāršs. Tā, piemēram, kapa bedru izmēros un formā nav vērojamas atšķirības, plaši izplatītas ir arī ugunskuru vietas. Mirušo apbedīšana vienkoča vai dēļu šķirstos saistāma ar apbedījuma datējumu, tomēr senākie apbedījumi dēļu šķirstos varētu būt saistīti ar augstāku sociālo grupu pārstāvjiem. Daudzi mirušie guldīti uz mizām vai dēļu klājuma. Pieļaujams, ka akmeņi un akmeņu konstrukcijas, kas plaši sastopamas libiešu apbedījumos, bet kuru gandrīz nemaz nav latgaļu kapulaukos, saistāmas ar reliģiskajiem priekšstatiem, savukārt Austrumlatvijā ļoti reti sastopamie apbedījumi, kuros likts arī zirgs, varētu norādīt uz mirušā atšķirīgo sociālo statusu.

Aizvēstures beigu apbedījumos izteikti dominējošais mirušo novietošanas veids kapa vietā bija izstieptā stāvoklī uz muguras, un tikai atsevišķos gadījumos konstatēti izņēmumi (piemēram, uz sāniem). Roku novietojumā visā Austrumlatvijas teritorijā vērojama liela daudzveidība, tās liktas 20–25 dažādos veidos. Iespējams, ka roku novietojumu noteica hronoloģiskie un funkcionālie aspekti, lai gan atsevišķi roku novietojumu veidi tiek saistīti arī ar kristietības ietekmi. Reti sastopami apbedījumi, kuros mirušā ķermenim trūkst kāda tā daļa, kas varētu būt izskaidrojams gan ar vardarbību pirms nāves, gan ar bailēm no apbedītā, gan ar ļoti veiksmīgu apbedītā vadoņa dzīvi.

Liela uzmanība pētījumos pievērsta apbedījuma piedevu materiālam kā mirušā sociālās un mantiskās pozīcijas rādītājam. Apbedījuma piedevu vērtību ir mēģināts noteikt, gan balstoties uz to iespējamajām cenām, gan artefaktu komplektiem u. c. Šajā pētījumā izmantota Skandināvijas un arī Igaunijas arheoloģijā lietotā un aprobētā artefaktu veidu skaita (AVS) metode. AVS vērtības tika noteiktas vairāku plašāk pētīto latgaļu kapulauku (vidējā dzelzs laikmeta beigu Upmaļu un Kalniešu II kapulauku, vidējā dzelzs laikmeta beigu un vēlā dzelzs laikmeta Kivtu un Kristapiņu kapulauku un vēlā dzelzs laikmeta Nukšu, Jaunāķēnu un Kokneses kapulauku), sēju kapulauku (vēlā dzelzs laikmeta Lejasdopeles kapulauka) un lībiešu kapulauku (vēlā dzelzs laikmeta Daugavas lībiešu Laukskolas, Vampeniešu I un Raušu kapulauku un Gaujas lībiešu Liepenes, Pūteļu un Tālēna kapulauku) apbedījumiem, tos sadalot pa dzimumiem un atsevišķos gadījumos arī atkarībā no apbedījumu hronoloģijas. Vidējā dzelzs laikmeta beigu kapulauki atspoguļo būtībā vienlīdzīgu sabiedrību, un šī tendence vērojama arī vēlā dzelzs laikmeta kapulauku liecībās. Lībiešu kapulaukos konstatēts ļoti liels apbedījumu skaits ar vidējām AVS vērtībām, kā arī ar lielākajām AVS vērtībām, savukārt atsevišķos latgaļu kapulaukos atšķirīgas sociālās pozīcijas izteikšanā vērojamas hronoloģiskas izmaiņas.

Tādējādi sociālās telpas organizācija dzīvesvietās un apbedījumu sociālais konteksts rāda, ka Austrumlatvijas aizvēstures beigu sabiedrības lielā mērā bija organizētas pēc egalitārisma principiem, un tikai noteikts apbedīšanas veids, atsevišķas kapa vietas iekārtojuma iezīmes un daži artefakti bija saistīti ar sociālo un mantisko pozīciju atšķirībām.

7. Artefakti un sociālā simbolika Austrumlatvijas sabiedrībās aizvēstures beigās

7.1. Artefaktu simbolisms

Simbolikas jautājumi ir piesaistījuši pētnieku uzmanību jau sen, kaut gan ilgu laiku arheoloģijā bija pieņemts tos uzskatīt par neatrisināmiem jautājumiem. Protams, ka ir grūti interpretēt materiālo lietu jēgu un idejas, nepastāvot sabiedrībām, kas tās bija veidojušas un lietojušas. Lietas savu vērtību iegūst ne tikai materiālās ražošanas procesā, tās akumulē arī savu vēsturi, un līdz ar to lietas vērtība palielinās atkarībā no cilvēkiem, kas tās lietojuši, vai notikumiem, kuros tās bijušas iesaistītas. Sociālās, mantiskās un varas pozīcijas ļoti bieži tikušas izteiktas ar artefaktu – prestiža lietu palīdzību, tām simbolizējot lietotāja spējas, īpašumus u. c. Lai noteiktu sociālās pozīcijas, Eiropas arheoloģiskajā literatūrā analizētas importa preces, ieroči, cēlmetālu izstrādājumi, rotaslietas. Pie tam jāatzīmē, ka statusa un varas simboli parasti identificējami nevis dzīvesvietas kontekstā, bet pēc to novietojuma apbedījumos.

7.2. Ieroči un zirglietas

Jau kopš bronzas laikmeta ieroči, līdzās savai utilitārajai funkcijai, veica arī simbolisku funkciju kā prestiža un varas simboli. Un pie tam vidējais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā tiek raksturots kā ieroču atradumiem visbagātākais periods Latvijas aizvēsturē. Par līderu un vadoņu simbolu bieži tiek uzskatīts zobens, taču tiek atzīmēts, ka zobena iegāde bija atkarīga no materiālās situācijas un iespējām to iegādāties. Austrumlatvijas kapulaukos zobeni ir atrasti vīriešu apbedījumos, lai gan atsevišķos kapulaukos zobeni nav atrasti (piemēram, Jaunākēnu kapulaukā). Divasmens zobeni, kas pārsvarā bija ievesti no Rietumeiropas, iegūti galvenokārt Kurzemē un Gaujas lībiešu zemēs. Šie zobeni ir ļoti reti atradumi latgaļu kapulaukos, kur tie attiecināmi uz 10.–11. gs. Taču latgaļu apbedījumos sastopami kaujas naži vai vienasmens zobeni, kas tika lietoti kopš vidējā dzelzs laikmeta otrās puses.

Nav iespējams pilnīgi nodalīt, kuri cirvji, kas kopumā ir ļoti populāra apbedījuma piedeva, lietoti tikai darbam un kuri tikai militārajām vajadzībām. Cirvji reizēm atrasti arī sieviešu apbedījumos. Vidējā dzelzs laikmetā lietoti šaurasmens cirvji, savukārt sākot ar 11. gs. dominēja platsmens cirvji. Āvas cirvji, kas nekad Austrumlatvijā nav atrasti kopā ar divasmens zobenu, būtu uzskatāmi par prestiža ieroči. Izplatītākais ierocis bija šķēps, kas reizēm likts arī sieviešu apbedījumos. Latgaļu zemēs līdz 10. gs un lībiešu zemēs līdz 11. gs. apbedījumā ļoti bieži tika likti divi šķēpi, taču vēlāk parasti tikai viens šķēps.

Austrumlatvijas kapulaukos nav atrasts neviens pilnībā saglabājies vairogs, tikai reizēm saglabājušās krāsotu vairogu paliekas vai dzelzs umboni. Piecos kapulaukos atrasti bruņukrekla fragmenti, pie tam divos gadījumos tie iegūti sieviešu apbedījumos (iespējams, kā ziedojums). Vienīgi Austrumlatvijā ir atrastas kaujas vāles ar metāla galvu, kuras attiecināmas uz 12.–14. gs. Tikai nelielā daļā kapu Austrumlatvijā atrastas zirglietas. Šie dzelzs un bronzas atradumi (kāpšļi, laužņi, pieši) parasti likti vīriešu kapos. Pieļaujams, ka ievestie ieroči un ar sudrabu un zeltu rotātie ieroči simbolizēja varu un statusu, bet plašāk lietotie ieroči – šķēpi un cirvji – varēja piedērt ikvienam.

7.3. Apģērbs

Nozīmīgākā sociālās pozīcijas izteicēja loma ir apģērbam, taču diemžēl apģērbs parasti (ja vien vispār) ir saglabājies tikai nepilnīgi. Sieviešu apģērbs sastāvēja no krekla, bruņiem, villaines, kājautiem un ādas apaviem, kā arī galvassegām, ieskaitot vainagus. Savukārt vīriešu tērpa sastāvdaļas bija krekls, svārkis, bikses, josta, apmetnis, kājauti un ādas (vai cita materiāla) apavi un cepure, ieskaitot arī zvērādu izstrādājumus. Bērnu apģērba daļas bijušas tādas pašas kā pieaugušajiem, pie tam lībiešu

bērnu virsējais apģērbs bieži vien bijis bagātīgi rotāts ar bronzu. Iespējams, ka bagātības rādītājs bija ar metāla spirālītēm, gredzentiņiem u. c. rotātās villaines. Arī vilnaiņu ornamentika, piemēram, ugunskrusta motīvs varēja norādīt uz sociālo statusu un bagātību. Ar ugunskrustiem rotātas arī nedaudzās brokāta lentas, kas atrastas trīs lībiešu vīriešu un trīs zēnu apbedījumos.

Latgaļu vīriešu roku aptinumiem un rokautiem bija arī praktiska militāra rakstura funkcija. Rokauti sastopami ļoti reti, tikai apmēram 2% apbedījumos, savukārt roku aptinumi iegūti visos pētītajos kapulaukos. Karadraudzes locekļu identificēšanā, balstoties uz analogisko austrumslāvu materiālu, parasti tiek izmantotas grezni apkaltās jostas, taču šāds uzskats nav īsti pamatots. Dažos kapulaukos apkaltās jostas atrastas pat 50% vīriešu apbedījumos, kā arī zēnu kapos, lai gan citās tās iegūtas mazāk nekā 20% apbedījumos. Pieļaujams, ka tāpat kā apģērbs, arī jostas raksturoja mantisko vai dažos gadījumos arī sociālo pozīciju.

7.4. Rotaslietas

Rotaslietas ir visplašākā artefaktu kategorija, kas iegūtas vīriešu, sievietes un bērnu apbedījumos. Aizvēstures beigās Austrumlatvijā atrastās rotaslietas ietver kaklariņķus, rotadatas, saktas, stikla kreļļu un kauri gliemežvāku kaklarotas, aproces, gredzenus un piekariņus. Dažos vīriešu apbedījumos atrastie bronzas un arī sudraba kaklariņķi varētu tikt uzskatīti par statusa un varas simboliem. Sociālā statusa simbola loma piedēvēta 8.–9. gs. lietotajām un tikai atsevišķos latgaļu vīriešu apbedījumos atrastajām pūcessaktām, kuru vērtību cēla gan to gatavošanā izmantotā sarežģītā tehnoloģija, gan tajās lietotais sudrabs un krāsainie stikliņi. Lībiešu sievietes vidū vispopulārākās bija bruņurupuču saktas, kas bija pārņemtas no Skandināvijas. Iespējams, sākotnēji šīs saktas bija bagātības un statusa simbols, taču vēlāk tās zaudēja šo simbolisko nozīmi. Līdzīgi sociālās simbolikas nozīmes zudumu atspoguļo karavīru aproces, kas līdz 11. gs. sākumam bija sastopamas vīriešu un zēnu apbedījumos. Sākot ar 10. gs., palielinoties to izplatībai, šīs aproces zaudēja savu sociālo nozīmi un gadsimtu vēlāk bija saglabājušās kā reliktas prestiža preces. Sociāla nozīme bija arī miniatūrajām ieročiem (cirvja, zobena vai āmura formas piekariņiem), kas bieži bija gatavoti no dzintara, un līdzīgs ideoloģiskais konteksts varētu tikt attiecināts arī uz miniatūrajām bruņoto jātnieku figūriņām. Pēc dažu pētnieku domām, piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi bija raksturīgi augsta statusa sievietēm.

7.5. Darbarīki un sadzīves priekšmeti

Lielākā daļa no darbarīkiem, kas atrasti aizvēstures beigu apbedījumos Austrumlatvijā, saistāmi ar iztikas ekonomiku. Darbarīku kā apbedījumu piedevu sociālais

konteksts nav pietiekami skaidrs, tie varētu būt saistāmi ar mirušā vai kopienas saimnieciskajām darbībām, bet, iespējams, neraksturo ne sociālo statusu, ne bagātību. Tiesa, atsevišķi ievestie vai bagātīgi rotātie artefakti (visbiežāk naži) varētu būt bagātības rādītājs. Apbedījumos atrastie sviriņi un atsvariņi tradicionāli tiek attiecināti uz tirgotāju apbedījumiem. Taču šķiet, ka vismaz kāda šo artefaktu daļa saistāma ar indivīdiem, kuriem bija uzticēts kopienas īpašums, tādējādi tie drīzāk šķiet statusa, nevis profesijas simboli. Sadzīves priekšmeti, kas atrasti apbedījumos, ir atslēgas un slēdzenes, ķemmes, šķīlamdzelzi u. c. Iespējams, ka atslēgas un slēdzenes, kas bieži atrastas libiešu sieviešu (un arī vīriešu) apbedījumos, saistāmas ar bagātības simboliku.

Statusa, bagātības un varas simbolisko nozīmi artefaktos izšķirt nav viegli. Šīs pozīcijas nebija identiskas, daži artefakti atspoguļoja varu un statusu, kamēr citi, piemēram, norādīja uz bagātību un statusu. Pie tam dažādos gadsimtos artefaktiem varēja būt atšķirīga nozīme, un tas bija atkarīgs arī no sabiedrības atrašanās vietas. Ievesto artefaktu vai ar sociālo simboliku saistīto artefaktu lietošana nebija ļoti ierobežota, jo šie priekšmeti sastopami apbedījumos ar dažādām AVS vērtībām. Tādējādi statuss nebija institucionalizēts un/vai mantojams, ikviens konkurences cīņā varēja iegūt augstāku statusu vai varu.

8. Vara un vadonība Austrumlatvijā aizvēstures beigās

8.1. Varas definīcijas un izpratnes

Vara parasti tiek traktēta vai nu kā apzinātas vai gribētas darbības fenomens, vai kā sociāla kopuma iezīme, ar kuras starpniecību tiek realizētas kopīgās vai atsevišķās kādas sabiedrības daļas intereses. Tā, piemēram, marksisms varu saistīja ar ražošanas kontroli, savukārt elites varas teorijas pārstāvji uzsvēra tās saistību ar lēmumu pieņemšanu. Varas jautājumus mūsdienu sociālajā teorijā par nozīmīgākajiem izvirzīja M. Fuko. Pēc viņa uzskatiem, vara nav nedz institūcija, nedz struktūra, tā ir kompleksa stratēģija noteiktā vēsturiskā kontekstā. Vara nozīmē daudzveidīgas, vairāk vai mazāk organizētas, hierarhiskas un koordinētas attiecības, kas mijiedarbojas ar citām attiecību formām. Ari M. Manns sabiedrības aplūkoja kā organizētas varas tīklus. Sabiedrības veido četri savstarpēji mijiedarbību veidi, kas vienlaicīgi ir arī sociālās varas avoti: ideoloģiskās, ekonomiskās, militārās un politiskās attiecības.

8.2. Sociālās varas avoti

Sabiedrības kā varas attiecību tīkla teorija izmantota arī antropoloģijā un arheoloģijā. Sociālās varas avoti ir savstarpēji saistīti, bet ne alternatīvi varas iegūšanai un noturēšanai. Dažādos kontekstos kādam no tiem var būt nozīmīgāka loma nekā

citiem, tāpat daži ir nozīmīgāki varas iegūšanā, bet citi veido pamatu varas noturēšanai un paplašināšanai.

Pirmsvalsts sabiedrībās pastāv ideoloģiskie, militārie un ekonomiskie varas avoti. Ideoloģiskā vara balstās uz trim koncepcijām – jēgpilnas nozīmes, normas un estētiskās vai rituālās darbības. Ekonomiskā vara veidojas, apmierinot visu izdzīvošanai nepieciešamo ar sociālās organizācijas starpniecību, ar produkcijas savākšanu, transformēšanu un pārdali. Militārās varas pamatu veido nepieciešamība organizēt fizisko aizsardzību, kā arī realizēt agresiju.

8.2.1. Ideoloģiskās varas avoti

Jebkura ideju un simbolu sistēma ir ideoloģiska. Ideoloģija ietver idejas, ticējumus, vērtības, doktrīnas un dogmas, patiesību un melus par pasaules kārtību un cilvēka vietu tajā. Kā sociāla stratēģija ideoloģija izpaužas ceremonijās, simbolos un pieminekļos.

Austrumlatvijas arheoloģiskajā materiālā ir maz liecību par rituāli ideoloģiskajām norisēm aizvēstures beigās. Daži t. s. pilskalnu veidi, iespējams, bija rituālu vietas, arī vairāku pilskalnu tuvumā ir izvietotas kulta vietas. Nenoliedzami, ka pilskalni bija nozīmīgs ainavas elements, un tiem bija arī sava vieta varas ainavā. Varbūt pilskalni tika veidoti tieši kā antistresa līdzeklis sociālās kārtības uzturēšanai, līdz ar to sekmējot karošanas ritualizāciju. Pagaidām Austrumlatvijā nav atsegta nevienas būves paliekas, kas būtu saistāma ar reliģiskajām darbībām. Arī jautājums par svētniekiem joprojām ir atklāts, lai gan daži vīriešu apbedījumi varētu būt ar tiem saistāmi.

Nenoliedzama ir vienlīdzības ideoloģijas lielā ietekme aizvēstures beigu sabiedrībās, kas atspoguļojās gan sociālās telpas organizācijā, gan vienveidīgajās apbedīšanas tradīcijās. Tikai pašās aizvēstures beigās sāka iezīmēties ideoloģiskās pārmaiņas, kas bija saistītas ar militāro sfēru un skandināvu ietekmi, taču ideoloģiski ne tik nozīmīga bija ortodoksālās kristietības izplatīšanās Austrumlatvijā 11. gs.–12. gs. beigās.

8.2.2. Militārās varas pamati

Arheoloģiskās liecības, kas ir saistītas ar karošanu, ietver apbedījumus ar ieročiem un nocietinājumiem. Militāro darbību īpatsvara noteikšanā sākumpunkts būtu apbedījumu proporcijas noteikšana starp apbedījumiem ar ieročiem un apbedījumiem bez ieročiem. Aizvēstures beigās latgaļu apbedījumos vērojama ieroču skaita samazināšanās, lai gan apbedīto ar ieročiem kopskaits (apmēram puse vīriešu apbedījumu) saglabājās nemainīgs. Lībiešu kapulaukos ieroči atrasti līdz pat viduslaiku sākumam. Ieroči ir atrasti arī bērnu kapos, tāpēc šķiet, ka bērni jau agri apguva militārās darbības pamatus. Ņemot vērā kopumā lielo ar ieročiem apbedīto skaitu

Austrumlatvijā aizvēstures beigās, var pieņemt, ka militārajām darbībām bija ievērojama loma šo sabiedrību dzīvē. Pieļaujams, ka vēlajā dzelzs laikmetā šajās sabiedrībās pastāvēja karadraudzes, kuras veidoja vadoņa radinieki un draugi, kā arī parādnieki un atbalstītāji. Taču, neskatoties uz šīs grupas kvaziprofesionālismu, karadraudzes locekļiem iztikas iegūšanai bija nepieciešams darboties arī saimniecībā.

Vēlajā dzelzs laikmetā vairākos Austrumlatvijas pilskalnos tika veikti lieli pārbūves darbi, atspoguļojot plašu sabiedrisko darbu veikšanu un sabiedrisko nocietinājumu uzturēšanas koordinēšanu. Aplūkojamajā laikmetā pastāvēja arī pilskalni ar spēcīgiem nocietinājumiem un vāju kultūrlāni, kā arī purvos izveidotas vietas bez lieliem mākslīgiem pārveidojumiem. Šīs vietas varētu saistīt ar patvēruma vietām, kā arī ar militāro apmācību vietām, kas tāpat ietilpa šī reģiona militārajās sistēmās.

Tādējādi kopumā šķiet, ka Austrumlatvijas sabiedrības aizvēstures beigās bija diezgan militarizētas un ar zināmām atrunām tās varētu dēvēt par militarizētām sabiedrībām. Ņemot vērā karošanas lielo lomu sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā jomā, tā bija svarīgs instruments ceļā uz varu.

8.2.3. Ekonomiskās varas bāze

Varas ekonomiskie aspekti skar tirdzniecību, prestiža preču izgatavošanu vai iegūšanu un iztikas ekonomikas nozīmīgāko resursu monopolu, kas savukārt saistās ar finansiālajām attiecībām starp vadoņiem un sabiedrību. Pirmsvalsts sabiedrību politiskā ekonomika ietver dāvanu ekonomiku, kas nodrošina stabilu sociālpolitisko attiecību tīklu. Dāvanu ekonomikas paveids ir dzīres un sacensības, ko organizē vadoņi.

Vēlais dzelzs laikmets bija aktīvs monētu pieplūduma un izmantošanas laiks. Līdzās ārzemju monētām, kas bieži pildīja tikai dekoratīvo vai izejvielas funkciju, šajā laikā notika pirmie mēģinājumi veidot vietējās monētas. Lielākā daļa no šiem Rietumeiropas monētu atdarinājumiem iegūta Daugavas lejtecē un ir attiecināma uz 11. gs. 2. pusi, kad Latvijas teritorijā samazinājās ārzemju monētu ieplūšana. Iespējams, ka šīs monētas kaltas Daugmales pilskalnā, un tas varētu norādīt uz kāda vadoņa centieniem ieviest vietējos maksāšanas līdzekļus un iegūt kontroli pār tirdzniecību.

Tādējādi maiņa un tirdzniecība, kā arī amatniecība aizvēstures beigās ieguva sociālpolitisku nozīmi. Iespējams, ka, tikai pateicoties kolektīvajai, egalitārajai ideoloģijai, atsevišķu aktīvo individu pasākumi varas centralizācijā ar ekonomikas starpniecību palika bez rezultātiem.

8.3. Ceļš uz varu: vadoņības raksturs Austrumlatvijas sabiedrībās 7.–12. gs.

Aplūkojamajā laikposmā Austrumlatvijas kaimiņu teritorijās bija attīstījušies vairāki veidi varas iegūšanai un demonstrēšanai. Pirmsvalsts sociālpolitiskajos apstākļos

vara bija balstīta uz cilvēkiem, uz sociālajām attiecībām un personiskajām un dzimtas saitēm. Materiālā kultūra nesniedz liecības par varas un statusa mantošanu Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Lai gan tas bija sarežģīti, tomēr aizvēstures beigās aktīvajiem indivīdiem bija iespējams iegūt varu. Statuss un vara bija personiskas īpašības, kuras varēja tikt gan iegūtas, gan zaudētas. Aizvēsturē ne etniskā, ne individuālā sociālā identitāte nebija pašas nozīmīgākās, cilvēki piederēja noteiktai dzimtai, un tas bija ikvienas personas identitātes pamats, uz ko tā varēja balstīties.

Atklāts ir jautājums par vadoņa varas teritoriju – vai tie bija vietēji vadoņi, vai reģionālu savienību līderi. Šķiet, ka aizvēstures beigās vadoņa varas telpa ietvēra vienas vai dažu dzīvesvietu teritoriju, savukārt reģionālie kontakti un sadarbība bija balstīta uz līdzvērtības principu.

Objektīvie politiskie, ekonomiskie un ideoloģiskie apstākļi aizvēstures beigās ļāva aktīvajiem indivīdiem demonstrēt savas spējas, realizējot varas individuālās ambīcijas. Pieļaujams, ka militārie līdzekļi ļāva izvirzīties atsevišķiem indivīdiem, taču sava nozīme bija arī ekonomiskajiem aspektiem, starp kuriem tālirdzniecības kontrole vai vismaz piedalīšanās tajā bija īpaši nozīmīga (kā tas, piemēram, bija Daugmales vadoņiem). Taču ne militārā, ne ekonomiskā vara nav pietiekama, lai uzturētu un konsolidētu varu: šī mērķa īstenošanai ir nepieciešams izmainīt un kontrolēt ideoloģiju. Un tieši šis aspekts bija pietiekami spēcīgs, lai novērstu mēģinājumus mainīt sociālo kārtību. Līdz ar to varas centralizācija Austrumlatvijā aizvēstures beigās nenoveda pie valsts veidošanās, drīzāk vadonība saglabājās kā alternatīva valstij.

Apkopojšie secinājumi

- ◊ Pateicoties pēdējos gadsimtos veiktajiem plašajiem arheoloģiskās izpētes darbiem, Austrumlatvijas vidējā dzelzs laikmeta otrās puses (7.–8. gs.) un vēl dzelzs laikmeta (9.–12. gs.) arheoloģiskās liecības – gan arheoloģiskās vietas (dzīvesvietas, kapulauki), gan artefakti – veido pietiekami plašu avotu bāzi attiecīgā laikmeta un teritorijas sabiedrību sociālo jautājumu pētniecībai.
- ◊ Mūsdienu sociālajā teorijā par svarīgāko ir izvirzīts varas jautājums. Sabiedrības veido četri savstarpējo mijiedarbību veidi, kas vienlaicīgi ir arī sociālās varas avoti: ideoloģiskās, ekonomiskās, militārās un politiskās attiecības, no kurām aizvēstures sabiedrībās pastāv un darbojas pirmie trīs (ideoloģiskie, militārie un ekonomiskie) varas avoti.
- ◊ Austrumlatvijas teritorijas sabiedrības 7.–12. gs. nav bijušas lielas, sociāli aktīvo indivīdu skaitam tajās sasniedzot līdz 50 cilvēkiem. Dažādās sabiedrībās bija diezgan

atšķirīgas sabiedrības locekļu savstarpējās dzimuma un vecuma proporcijas. Ja sākotnēji vērojama diezgan liela disproporcija starp vīriešu un sieviešu apbedījumu skaitu, īpaši 9.–10. gs., tad vēlākajos gadsimtos šīs atšķirības nolidzinās.

- ◊ Aplūkojamais laikposms Austrumlatvijā bija dinamiskas sociālas attīstības laiks, kas zināmu kulmināciju sasniedza 10.–11. gs. Atšķirīgas sociālās attīstības trajektorijas vērojamas arī dažādos reģionos. Tā, piemēram, lībiešu sabiedrības varētu tikt dēvētas par atvērtām sabiedrībām, savukārt latgaļu un sēļu sabiedrības bija konservatīvākas un tradicionālas.
- ◊ Austrumlatvijas 7.–12. gs. sabiedrību saimniecība bija organizēta pēc pārdales principiem. Šo sabiedrību iztikas ekonomiku veidoja lauksaimniecība un lopkopība, lai atsevišķās vietās vai reģionos saimniecības nozaru īpatsvars bija atšķirīgs. Aplūkojamajā periodā vairākās amatniecības nozarēs (dzelzs un krāsaino metālu apstrāde, vietām arī podniecībā, apģērba gatavošanā u. c.) vērojama ar vietējām kopienām un/vai vadoņiem saistītu amatnieku – speciālistu noformēšanās, kuriem varēja būt nozīmīga loma arī sociālo stratēģiju īstenošanā.
- ◊ Liela nozīme sociālo attiecību veidošanā un sociālajās pārmaiņās bija maiņai un tirdzniecībai, kurā, sākot ar 10. gs., kā aktīvi dalībnieki iesaistījās arī vietējie iedzīvotāji. Iesaistīšanās tāltirdzniecībā vairākām vietām Austrumlatvijā m.ē. II g. t. pirmajos gadsimtos ļāva izveidoties par agrajām pilsētām kā ekonomiskajiem centriem, tiem gan neveicot politiskā centra funkcijas.
- ◊ Maiņā un tās infrastruktūrā bija iesaistīta plaša sabiedrības daļa, vienlaicīgi veidojoties vietējiem tirgotājiem, kas bija bagātāki un sociāli neatkarīga sabiedrības daļa. Pieļaujams, ka vēlā dzelzs laikmeta vidū un otrajā pusē atsevišķi vadoņi, mēģinot paplašināt savas varas ekonomisko bāzi, nesekmīgi centās iegūt kontroli pār apmaiņas norisēm.
- ◊ Sociālās telpas organizācija dzīvesvietās un apbedījumu un artefaktu sociālais konteksts rāda, ka Austrumlatvijas aizvēstures beigu sabiedrības lielā mērā bija organizētas pēc egalitārisma principiem, statuss nebija institucionalizēts vai mantojams, ikviens konkurences cīņā varēja iegūt augstāku statusu vai varu. Tikai noteikts apbedīšanas veids, atsevišķas kapa vietas iekārtojuma iezīmes un daži artefakti bija saistīti ar atšķirīgu sociālo un mantisko pozīciju.
- ◊ Gan vienveidīgajās apbedīšanas tradīcijās, gan dzīvesvietu telpiskajās struktūrās atspoguļojas vienlīdzības ideoloģijas lielā ietekme aplūkojamā laikmeta sabiedrībās. Tikai pašās aizvēstures beigās sāka iezīmēties ideoloģiskās pārmaiņas, kas bija saistītas ar militāro sfēru un skandināvu ietekmi, taču ne tik nozīmīga bija ortodoksālās kristietības izplatīšanās Austrumlatvijā 11. gs.–12. gs. beigās.

- ◊ Austrumlatvijas sabiedrības aizvēstures beigās bija diezgan militarizētas un ar zināmām atrunām tās varētu dēvēt par militarizētām sabiedrībām. Ņemot vērā karašanos lielo lomu sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā jomā, tā bija svarīgs instruments ceļā uz varu. Vēlajā dzelzs laikmetā šajās sabiedrībās sāka veidoties karadraudzes, kuras varēja sastāvēt no vadoņu radniekiem un draugiem, kā arī parādniekiem un atbalstītājiem. Taču neskatoties uz šīs grupas kvaziprofesionālismu, karadraudzes locekļiem iztikas iegūšanai bija nepieciešams nodarboties arī ar saimniecību.
- ◊ Austrumlatvijas 7.–12. gs. sabiedrībās nav vērojamas izteiktas atšķirības dzimumu sociālajās pozīcijās, iespējas ieņemt un realizēt sabiedriskas lomas un pozīcijas bija arī sievietēm, reizēm gan lietojot vīriešiem raksturīgos sociālos simbolus un darbību. Vīriešu regulārā prombūtne sirojumos deva sievietēm iespēju vietējās sabiedrībās iegūt statusu un varu gan ekonomiskajā, gan sociālpolitiskajā jomā.
- ◊ Objektīvie sociālpolitiskie, militārie, ekonomiskie un ideoloģiskie apstākļi Austrumlatvijā aizvēstures beigās atļāva aktīvajiem indivīdiem demonstrēt savas spējas, realizējot individuālās varas ambīcijas. Pieļaujams, ka militārie līdzekļi atļāva izvirzīties atsevišķiem indivīdiem, taču sava nozīme bija arī ekonomiskajiem aspektiem, starp kuriem tālirtudzniecības kontrole vai vismaz piedalīšanās tajā bija īpaši nozīmīga. Taču ne militārā, ne ekonomiskā vara nav pietiekama, lai uzturētu un konsolidētu varu: šī mērķa īstenošanai ir nepieciešams izmainīt un kontrolēt ideoloģiju. Un tieši pastāvošā ideoloģija bija pietiekami spēcīga un noturīga, lai novērstu mēģinājumus mainīt sociālo kārtību. Līdz ar to varas centralizācija Austrumlatvijā aizvēstures beigās nenoveda pie valsts veidošanās, drīzāk vadonības princips šī reģiona sabiedrību organizācijā saglabājās kā alternatīva valstiskumam.

Topicality of the theme of the doctoral thesis

It is already almost half a century since a special branch of archaeology, social archaeology, emerged to undertake the study of prehistoric societies. The archaeological reconstruction of past societies and social praxis by placing artefacts, sites and other archaeological evidence in a social context is the main aim of social archaeology. Although social reconstruction of past societies has a long history, more extensive archaeological research on social questions like social organisation, exchange models and burial analysis started with New Archaeology, or processual archaeology, in the 1960s–1970s. Since the late 1980s, under the influence of contemporary social theory, questions of agency, social action, ideology, gender and power have also been included in the agenda of social archaeology.

Although Soviet Marxist archaeology (which also flourished in Latvian archaeology after the Second World War) might in some sense be labelled as social archaeology due to its explicit connection of change with socio-economic conditions, it is only in the last decade that social archaeology started to develop in Latvian archaeology too. Since the middle of the 1990s, archaeologists and historians have made several attempts to interpret prehistoric social and political developments within the framework of contemporary theories and methodology. But in fact the long-lasting separation from the development of archaeology in Western countries and the stagnant way of thinking still influences contemporary research. Therefore, today we can only speak of the very early beginnings of social archaeology in Latvia, still seeking its expressions and formulations, as well as searching for a general paradigm.

Later prehistory is a period that offers great opportunities for methodological and theoretical studies. Later prehistory in this study is understood as the time period AD 600–1200, which in terms of Latvian archaeological periodisation corresponds to the second half of the Middle Iron Age and the Late Iron Age. Due to the Viking activities, the last quarter of the 1st millennium AD saw the emergence of a united Baltic Sea region space, where societies with differing socio-political organisation, such as chiefdoms and early states, coexisted. The late 12th and 13th century was the Age of the Crusades in the eastern Baltic, and the outcome of these included the

creation of the first state structures in this region and the beginnings of medieval society. These centuries of prehistory are undoubtedly the best-researched period in archaeological terms, and eastern Latvia in particular has been extensively surveyed and investigated, and archaeological sites here have been excavated on a larger scale than in other regions. Eastern Latvia in this study is understood as the present regions of Vidzeme, Latgale and Augšzeme, which in later prehistory were mostly inhabited by the Latgallians, Selonians and Livs.

As the present study is devoted to later prehistory, archaeological evidence is used as the only kind of historical source. The written sources of the 13th century should be used very critically in research on late prehistoric societies, as they were produced in the Age of the Crusades, which introduced new features into the social, political, economic and ideological conditions in the eastern Baltic. Social development is a dynamic process, and this applies particularly to socio-political changes in the course of the regionally important transformations that accompanied the appearance of new forms of power and their representatives. Accordingly, the chronicles of the 13th century essentially reflect the situation (especially social and political) of their age, which differs from that of the previous centuries – the centuries of late prehistory. So, taking into account the limitations of the written sources when applied retrospectively, especially concerning social and political circumstances, the chronicles and other sources of the 13th century are not discussed or used in the research. Thus, for prehistoric social reconstruction, only the material culture has been used, including both archaeological artefacts and sites. Of course, the number of archaeological sites and other evidence accessible to the contemporary researcher form just a small part of what was in use during the Iron Age. But this number too is large enough to serve as a basis for discussion of the constitution and character of societies that have left fragmented pieces of their life.

The aim, tasks and structure of the doctoral thesis

The present study is an attempt to reconstruct social relationships in eastern Latvia during later prehistory on the basis of material culture evidence in the discourse of contemporary world archaeology. To provide a broader framework for the constitution of societies in the present study, discussion is presented of questions relating to socio-economic development, gender relations, status manifestations and symbols, as well as sources of power and the character of chieftaincy during later prehistory. Being aware of the importance of ethnicity in social action and social relations, but doubting its role in creating identity in prehistoric societies and

accepting the contemporary understanding of ethnicity that connects it mainly with self-ascription, the author has avoided separate discussion of questions relating to social and ethnic interactions in this study, although sometimes the ethnic panorama of eastern Latvia forms the necessary background for the discussion of social organisation.

The questions concerning societies, power and agency discussed in the study are not characteristic of Latvian archaeology, so the approach to analysis and presentation is not traditional. Every understanding and explanation of societies, social action and relations etc. starts with theory, as the social reconstruction of the past is a contemporary construction. So the structure of the study in general, as well as that of the individual chapters, has been developed so as to place the methodological and theoretical considerations in the foreground, in order to combine them later with empirical evidence obtained in archaeological investigations in eastern Latvia.

The doctoral thesis is submitted as a corpus of publications, consisting of a monograph and 15 research papers on the theme of the thesis. The basis of the thesis is the monograph "Society and power: social relationships in eastern Latvia during later prehistory" (consisting of an introduction, eight chapters, an epilogue, a list of sources and literature, indexes of persons and sites and an English summary). The themes considered in several chapters of the monograph are discussed in the papers in more detail or from a different perspective.

Chapters 1 and 2 are devoted to the general theoretical questions: respectively covering the terminological issues of social research and the development of social archaeology in the world and Latvia until the eve of the 21st century. These chapters provide the general theoretical and methodological framework within which the present study is made.

Chapter 3 provides a characterisation of the late prehistoric archaeological sites in eastern Latvia and their research history, introducing the most important sites (chronology, function, context etc.) and touching the prospects for the use of different kinds of evidence in social reconstructions.

Chapter 4 describes the socio-economic aspects of the late prehistoric societies in eastern Latvia. Regarded as very important for understanding social life are questions relating to exchange and trade as well as the problem of the central site.

Chapter 5 discusses the concept of gender and connections between gender and social positions, a topic still untouched in Latvian archaeology but widely considered in Western archaeology.

Chapters 6 and 7 are devoted to the questions of social status and its manifestation in late prehistoric societies in eastern Latvia, using evidence from the living sites, cemeteries and burials. Particular attention is paid to artefacts and their symbolic

and social meaning. In the analysis of archaeological evidence, statistical methods are also used in both chapters, which because of their impersonality, rather than objectivity, might provide reflections of some general tendencies, average figures, models etc.

Chapter 8 discusses the concept of power, which is the central theme in contemporary social theory, and applies the sources of social power to the archaeological evidence for late prehistoric eastern Latvia in order to establish the character of chieftaincy and the way to power in these societies.

Approbation of the results of the doctoral thesis

The issues and some particular detailed aspects of the study have been presented in 15 scientific publications, which have appeared in Latvian and English (see the list of main publications on the theme of study).

The author has participated in 8 international conferences, presenting papers on the theme of the doctoral thesis (see also the list of published summaries of the presentations):

1) symposium "Culture Clash or Compromise: central level" of international project "Culture Clash or Compromise" 18.–21.09., 1998, Talsi – paper "Hillforts of the Livs and chiefdom society" (published in the volume of proceedings);

2) European Association of Archaeologists 4th Annual Meeting 23.–27.09., 1998, Gothenburg (Sweden) – paper "Late Prehistoric Livs on the Crossroads between the West and the East: A Case Study of Open Society" (thesis of the paper are published);

3) European Association of Archaeologists 5th Annual Meeting 14.–19.09., 1999, Bournemouth (United Kingdom) – organiser of session "The archaeology of drinking: alcoholic drinks and the socio-political context of their use", paper "Paths to power: the political context of the Iron Age drinking horns in Latvia" (thesis of the paper are published);

4) conference of the University of Latvia "Riga and the Baltic in History: Regional Communication and Cultural Diversity" 11.–16.09., 2001, Rīga – paper "The emergence and development of early urbanism in territory of Latvia in later prehistory and early Middle Ages" (paper is submitted to be published in the volume of proceedings);

5) XIIth Visby International Symposium of Historical Sciences 28.–30.09., 2001, Visby (Sweden) – paper "The early in town in late prehistoric Latvia" (paper is submitted to be published in the volume of proceedings in Acta Vysbiensia, vol. XII);

6) international seminar “Ancient Livs” 21.–24.08., 2002, Lieto (Finland) – paper “Society and power in late prehistoric chiefdoms of the Livs” (paper is submitted to be published in the volume of proceedings);

7) 3rd International Congress of Medieval and Later Archaeology “Medieval Europe” 10.–15.09., 2002, Basel (Switzerland) – paper “Castles, towns and villages – different landscapes of power in the territory of Latvia from 11th to 16th century” (published in the volume of proceedings);

8) Baltic Archaeological seminar 18.–19.10., 2003, Tartu (Estonia) – paper “Understanding the power: the study of late prehistoric social and political structures in Latvia archaeology”.

Topics relating to late prehistoric social organisation have also been discussed at 3 conferences in Latvia:

1) conference of Ventspils Museum of History “Archaeology of Kurzeme and Curonians”, 25.–27.05., 2001, Ventspils – paper “Society and power in Kurzeme during later prehistory” (published in Publications of Ventspils Museum of History, vol.II);

2) conference of Latvia Museum of History “Latvia Archaeology: research and problems” 27.11., 2001, Riga – paper “Social status in eastern Latvia during Late Iron Age” (published in Publications of Latvia Museum of History, vol.8);

3) Archaeology section, 61st scientific conference of the University of Latvia 10.02.2003., Riga – paper “Power and chieftaincy in late prehistoric societies of the Livs” (published in “Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki” 2003, vol.3).

The concept of the study, its theoretical and methodological standpoint, the results and achievements of the study have been discussed several times since 1998 at meetings of the Department of Archaeology and Auxiliary Disciplines of the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia. The main part of the thesis, the manuscript of the monograph “Society and Power: Social Relationships in Eastern Latvia during Later Prehistory” was discussed in autumn 2002 with several archaeologists and historians who made valuable comments on the publication. On 8 September 2003, the monograph was discussed and evaluated at a meeting of the Department of Ancient and Medieval History of the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia and was recommended for submission to be defended as a doctoral thesis.

The theoretical and methodological approaches and empirical evidence studied during research on the theme since 1999 have been included in general introductory lecture courses “Introduction to archaeology and ethnography” and “Prehistory” and optional courses “Introduction to cultural anthropology” and “Space and power in early medieval Northern Europe” that are read within the framework of the Bachelor and Master Programmes of the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia.

Content of the thesis in brief

Introduction

There are characterised the topicality of the theme of the study, chronological and territorial framework, established the aim and tasks of the study as well as shortly introduced the structure of the study.

1. Terminological and interpretive plurality in historical social research

1.1. Society as structure, as system and as relationships

Among the basic concepts of sociology, anthropology and history is the concept of society, and to explain this term, multiple definitions and explanations have been offered and used in different research traditions and directions. Society can be defined as any stable human group; it was used as a synonym for a socio-economical formation, while some researchers considered the existence of such a phenomenon as impossible. Society can also be seen as a network of mutually connected interactions formed by different socio-spatial networks of ideological, economic, military and political relations. In archaeological studies, structuration theory established by A. Giddens is widely used. According to this theory, society has dual character and it consists of both individual agents and social structures. Structure is the result of action and at the same time it forms action; it involves principles and laws that are reproduced by the direct action of individuals.

Relations between social systems and structures form the social totality. The system consists of relationships between individuals and groups within different spheres of existence (like economy, politics etc.), which altogether create the circumstances for the social strategies of both individuals, and groups in the particular space and time. In this study, social relationships are considered as the basic idea of society and social organisation, as the plurality and character of various relations determines the constitution of society.

1.2. Prehistoric and medieval societies in Europe from AD 600 to 1200

From the social perspective, Europe during the 7th–12th century was very a heterogeneous and multicoloured territory. Some united world system had emerged in Europe (or at least in the larger part of Europe) previously, under Roman rule, but the second half of the 1st millennium AD shows a different pattern of development. In western Europe at the end of the early medieval period barbarian societies had collapsed and the high Middle Ages a Christian and feudal way of life flourished, while in northern areas, as well as in eastern Europe, early states emerged alongside chiefdoms. In northern Europe most of the period in question is included in the Viking Age, 800–1050. The first early states in Scandinavia, under foreign influence, as well as due to local circumstances, were formed in Denmark around 1000. In Norway, state formation took place at the end of the 9th century, while in Sweden unification was attempted in the 11th–12th century. Another central area emerged east of the Baltic, in the Eastern Slav lands, through the formation of the early Russian state. Very important was the contribution of Scandinavian Vikings to this process, and owing to this, the idea of the state was imported to these regions and realised together with the Slavs. A peripheral area was Finland, where still existed a quite egalitarian society, but with economic specialisation. Also on the eastern shores of Baltic Sea, in the lands of the Balts and Finno-Ugrians, there were various chiefdoms, although some territorial organisations also appeared.

1.3. General classification of prehistoric societies

A large part of the last centuries research connected with social evolution is based on anthropological evidence from non-Western societies. In actual fact, these were models, terminology and schemes from anthropology, applied in prehistoric studies. Since the 18th century, evolutionists had worked to elaborate various typologies of societies, connecting the particular type with a description and some hypothetical level of social development. Societies in these studies are viewed as closed systems, so it was considered possible to make comparative studies and form generalised schemes. Today the only way to use these broad terms and generalisations is either in wider cross-cultural comparisons or the first introductory statements to the social study of particular society. Among the most popular anthropological evolutionary schemes of the 1960s–1970s used in prehistoric studies were the models of E. R. Service, M. Fried, J. Friedman and M. Rowlands, T. Sanders and D. Webster, where the development from band to state societies was described and explained. The earliest kind of social organisation was the band, existing already in Palaeolithic and characterised by egalitarianism. A tribe is a social unit larger than a clan but smaller than a people.

This term (along with others, which were introduced to replace term 'tribe') was used to describe societies with emerging inequality, but it seems more useful to use term 'transegalitarian societies'. Very widely used is term 'chiefdom' which is actually a contemporary construction. Although chiefdoms are often considered as the precursors of the state, the chiefdom shall be understood as an alternative to state organisation. A state is a socio-political, economic, ideological, military etc. organisation that makes a radical break with kin relations and creates communities of citizens who are not relatives. It is assumed that the origins of the state can be traced back very far, but it rather seems that formation of the state was a very short process, which depended both on favourable circumstances and agents.

2. Social archaeology: development in the world and in Latvia

2.1. Representations created until the middle of the 20th century of the development of prehistoric societies: the theory of social evolution and its formation

The search for models of trajectories of human development started already in the ancient world, when linear, cyclical and evolutionary perspectives were formulated. But only in the 18th century did the idea of progressive evolution obtain its intellectual and social basis. It was the philosophy of the Enlightenment that defined the principal theses of evolutionism while in the following century, as the result of empirical studies, both social and biological evolutionism emerged. The evolutionists of the 19th century mostly used ethnographic evidence and to a lesser extent also the material of some early historical societies to describe the development of society from savagery to civilisation. In the late 19th century F. Engels formed the Marxist vision of the emergence of class societies, which later, in the 20th century, was the foundation for Soviet archaeological interpretation.

The first serious criticism of evolutionism appeared in the first half of the 20th century with the studies by F. Boas and his followers. In contrast to comparative generalisations and gradual development, they stressed cultural relativism and historical particularism. New accents in the studies of prehistoric societies were introduced by the cultural-historical tradition, the representatives of which added archaeological evidence to prehistory and connected cultures with a particular time and space.

In the territory of Latvia too, until the mid-20th century, the development of archaeology reflected the tendencies of the cultural-historical approach. The Baltic German archaeologists did not deal much with social interpretations, they can sooner be regarded as antiquarians, while the first Latvian historians and archaeologists of the late 19th century and the first Republic of Latvia had a very idealistic view of the pre-Crusade societies. Some attempts to reconstruct the social organisation of societies

in prehistoric Latvia were made by A. Švābe in the 1920s–1930s on the basis of folklore and medieval written sources.

In the middle of the 20th century, due to the political changes and Soviet occupation, the explanation of the development of prehistoric societies in Latvia archaeology was placed in a dogmatic Marxist framework. In fact, it should be noted that Marxist archaeology (although used as dogma) was the first social archaeology, since prehistoric transformations were connected explicitly with social questions. It was a study by H. Moora on primitive and early medieval society in Latvia, published in 1952, which became the cornerstone of Latvian Soviet archaeological theory and interpretations. The methodological approach (later repeated very often) originated in the social analysis of Nukšas Cemetery by E. Šnore (1957). Thus, until the 1990s, social interpretations were officially declared, and this did not allow any discussion on these topics.

2.2. Processual (New) archaeology: environment, economy and socio-political organisation

Processual archaeology emerged in 1960s and 1970s in the USA in opposition to the cultural-historical approach. This research tradition made extensive use of system theory, cross-cultural generalisations, positivism (with its deductive reasoning and independence of empirical observations), placing emphasis on adaptation and function. New archaeology introduced the explanation of past events, instead of the description of past cultures practiced hitherto. Processual archaeologists paid much attention to environmental and economic factors in connection with their research on social structures, and burials and exchange were among the key topics here.

The processual approach was and still is dominant in American archaeology, while in Europe, particularly in British archaeology, it culminated in the early 1980s, when new approaches were already beginning, later labelled as postprocessual archaeologies. It should be mentioned that in most European countries, including Eastern Europe, processual archaeology had little or no influence (which also applies to the postprocessual archaeology of the 1990s, which was mostly British and Scandinavian).

2.3. Postprocessual archaeologies: power, gender and agency

The first challenge to processualism was the contextual and structuralist archaeology of the 1980s, while an explicit turn away from exact scientific archaeology marked the critical archaeology of the late 1980s. In the 1990s, archaeological research showed a plurality of different views and interpretations, reflecting the influences of

phenomenology, hermeneutics, structuralism and poststructuralism, the Frankfurt critical school etc. Thus, the early 1990s saw a turn to interpretive or textual archaeology, where an analogy with text was applied to material culture. At the same time, a very influential alternative to processual archaeology was provided by Marxist archaeology based on Western Marxism and stressing socio-economic aspects in research.

Nowadays both processual and postprocessual archaeologies and their heated disputes are past; archaeology has entered a period of peace, and different approaches and traditions now overlap and co-exist in archaeological theory. Contemporary archaeology is enriched with humanitarian and postpositivistic ideas and different research directions show the dominance of one or other approach, while generally there is tendency to combine these previously opposite ways of research and interpretation.

2.4. Social archaeology in Latvia in the late 20th century: in the search of a new paradigm?

The Third National Revival and the re-establishment of the independent Republic of Latvia stimulated attempts to escape the ideological framework of Marxism in the social and humanitarian sciences, including history and archaeology. In 1992, the first critical article regarding the socio-political organisation of the Gauja Livs around the turn of the 13th century was published, and this was the first attempt to break with the previous tradition and social model. Since the middle of 1990s, some contemporary terminology has been introduced in Latvian archaeology, as well as new research topics like social space, early towns, sources of power, social symbols etc. But despite this, some stereotypes are still preserved including the assumed existence of states and state-like formations in late prehistoric Latvia. Actually, most of the research concerned with social questions in past societies reflects the ideas and influence of the approach of processual archaeology while many interpretations are also being developed in the way they were during the previous decades.

3. The cultural landscape in eastern Latvia from the 7th–12th century and its research history

3.1. The cultural landscape in eastern Latvia in Middle and Late Iron Age

The way of life of people and societies is set within a particular environment, which is created by humans and which, in its turn, affects human life. As a result of human activities, a cultural landscape is formed as a socio-cultural construction, indicating the limits of natural and social space. The settlement pattern is, of course, influenced by the geographical position and topographical circumstances, but its

organisation also reflects regional and local social structures. In eastern Latvia there are several regions with a very high settlement density, for example the banks of the River Daugava. Also, chronological differences can be traced in the intensity of landscape use, increasing towards the end of prehistory (since the 10th century, in fact).

Most of the territory on the right bank of the River Daugava was populated by the Latgallians; they also inhabited the River Gauja Basin and north-eastern areas. The lower reaches of both the Daugava and Gauja, as well as the coast of the Gulf of Riga was, since the 10th century, populated by the Livs. Augšzeme, on the left bank of the Daugava, was inhabited by the Selonians. In eastern and northern areas of the region under discussion elements of other ethnic groups can also be traced.

The cultural landscape consists of any site modified or used by humans, also in an indirect way. Thus, it can include living sites (hillforts and settlements), cemeteries, cult sites, agrarian systems and specialised economic sites, fortifications, roads etc. In view of the degree of research intensity and obtained results, it is the living sites and cemeteries that can be used as sources for social studies. Both kinds of archaeological sites have been researched since the 19th century and earlier, with larger scale excavations in the 1960s–1980s.

3.2. Living sites and the prospects of their use in social archaeology

Archaeologically identified living sites in eastern Latvia from later prehistory include hillforts, settlements and lake dwellings. Among the hillforts, well researched is Daugmale Hillfort, excavated in 1933, 1935–1937, 1966–1970 and 1986–1997. Close to the hillfort there is a cemetery, while at its foot lies a large settlement with a harbour. Located in the lands of the Latgallians is Jersika Hillfort (excavated in 1939 and from 1990 onwards), forming a complex together with Dignāja Hillfort, on the opposite bank of the River Daugava. Jersika was occupied in the 10th–14th century and probably it rose after the decline of Dignāja, which had been inhabited since the 6th century. Archaeological excavations have also been carried out on the hillforts of Ķente, Koknese, Asote, Oliņkalns, Lokstene, Sārumkalns, Tanīskalns, Obzerkalns, Madalāni, Gūtiņi, Rēzekne and Ķišukalns, as well as other sites. At several sites the cultural layers of later prehistory have been destroyed or heavily damaged by, for example, medieval buildings, farming etc. Only a few Latgallian settlements have been excavated, and large scale excavations (1960s–1970s) and reconstruction has been done at the Āraiši 9th century lake dwelling site. Also excavated are Sēlpils (1963–1965) and Stupeļi (1976–1978) Hillforts in Augšzeme, in the lands of the Selonians, as well as the settlement site of Kriģāni (1978–1979).

Among the hillforts of the Livs, major excavation has taken place at the hillforts of Turaida (since 1976), Aizkraukle (1960, 1971–1975) and Lielvārde (1976, 1981, 1987). The settlements of the Daugava Livs were extensively researched in 1960s–1970s, for example Laukskola, Rauši, Mārtiņsala, Ikšķīle, Kābeles, Lipši, as well as settlements in the territory of Old Riga.

Living sites hold great potential for social reconstructions, as they reflect the organisation of social space at both the local and the regional level, as well as showing the way of life and spatial structure within a site. The limitations of utilising living sites in eastern Latvia in social research are connected with poor preservation of building remains and the predominance of small-scale excavations, as well as the approximate dating of most of the sites.

3.3. Cemeteries and the prospects of their use in social archaeology

There were flat cemeteries as well as barrow cemeteries in use during later pre-history. In the lands of the Latgallians about 80 flat cemeteries have been excavated, with more than 2000 burials uncovered. The first large-scale excavations took place in Odukalns Cemetery (1890–1891), where 339 Late Iron Age burials were uncovered. In the excavations at Nukšas Cemetery (1947–1948) 218 burials were uncovered, dated to the 9th–12th century, while at Kivti Cemetery (1948, 1955–1958) 175 burials from the 7th–12th century were excavated. 315 burials were found at Kristapiņi Cemetery (1928, 1938, 1977–1980, 1984–1987, 1999–2000), in use from the late 8th to the 12th century. Jaunāķēni Cemetery was totally excavated in 1971–1972, when 89 burials were found. At Koknese Cemetery 102 burials from the Late Iron Age were uncovered (1986–1989). In the area of the Gauja Latgallians two cemeteries, Liepiņas and Ģūģeri, are well excavated too. At other cemeteries research was done on smaller scale, for example, Aizkalne, Maskava, Madalāni II, Salnaskrogs, Dzērves, Kampas, Lucas, Jaunpiebalga etc., while very often only a small number burials were uncovered during rescue excavations. There are also about 15 excavated barrow cemeteries (Cibla, Daņilovka II, Čakuli, Batņi, Patmaļnieki etc.) but usually only a small number of barrows were investigated.

In Augšzeme, excavations were carried out at Strautmaļi (1939) and Beteļi (1977–1978) flat cemeteries, uncovering 15 and 9 burials respectively. At Lejasdopeles barrow cemetery 40 burials were found in research in 1960–1961.

The cemeteries of the Livs are connected with the beginnings of archaeology in Latvia, when in the mid-19th century Aizkraukle cemetery was excavated, giving rise to the first discussion in Latvian archaeology about the ethnic attribution of this cemetery. In the 1960s–1970s major excavation was carried out at the Late Iron

Age cemeteries of the Daugava Livs, for example Laukskola (609 burials) and Vampenieši I and II and Rauši on Dole Island (483 burials altogether). Also important was research at the cemeteries of Rumūļi, Zariņi, Lipši, Vējstūri and Lielvārde. At Kābeles and Lielpēči, barrow cemeteries were investigated in the late 19th century. In the area of the Gauja Livs excavations have been carried out at the barrow cemeteries of Tālēns, Priedes, Liepenes, Pūteļi, Saksukalns etc., mostly in the second half of the 19th century.

Despite the high number of excavated and researched cemeteries in eastern Latvia, only some of these have been investigated at a sufficiently large scale to permit any social interpretation. Also, the barrows are for the most part seriously damaged and the results of 19th century excavations are not always very clear, so this material is of limited potential for social research. Despite this, it is the burials that provide the most important evidence about the social relations of late prehistoric societies in eastern Latvia.

4. Socio-economical development of societies in eastern Latvia from the 7th – 12th century

4.1. Production and society: active and mutual relationships

People's social and economic activities are mutually interconnected. Production is a social process to satisfy human material needs, while the energy put into production transforms also the environment. Different modes of production are distinguished in economic archaeology, as well as in anthropology, such as household production, individual industry, workshop industry, settlement industry, manor production, factory etc. characterised by different modes of organisation of raw materials supply, production and realisation, the presence and role of specialists and the technologies used in production.

V. G. Childe was the first archaeologist to pay attention to economic specialisation, namely craft specialisation. Economic specialisation includes the emergence of producers, specialists working to satisfy the needs of a larger part of society. It is useful to distinguish two kinds of production, and two kinds of goods: subsistence goods and wealth, which also characterises the social position of specialists, who may be independent or attached to the social elite.

4.2. Subsistence economy

The subsistence economy directed towards the survival of a household or community was based on land; land was still of the highest value in medieval Europe.

Material culture is silent on the forms of land ownership, but some light may possibly be shed on this question by the study of fossil field systems, recently also begun in Latvia.

Agriculture is evidenced by finds of seeds and farming tools at archaeological sites. Despite the fact that an equal number of seeds of barley and rye and also seeds of perennial weeds have been found at some sites, the introduction of the three-field system in Latvia appears only in the Middle Ages, after the 13th century. Not many iron ploughshares are found on sites of the Late Iron Age, and are absent at Middle Iron Age sites. On the other hand, finds of sickles, bush-knives, scythes and quernstones come from almost every excavated hillfort or settlement. At several sites, separate mill buildings have been identified, smaller than average houses. Stockbreeding is characterised by finds of tools and bones of domesticated animals, present on every living site. On the living sites of eastern Latvia the bones of pigs, cattle and sheep/goats occur, and on some sites horse as well, in various proportions, but often the bones of pigs form the major part of the osteological remains. Also among the most popular artefacts found on prehistoric sites are tools connected with stockbreeding – shears and spindle whorls, the latter made of clay, stone or bone, but sometimes also of slate. Of secondary importance for subsistence was hunting (mostly directed towards obtaining furs) and fishing, also evidenced by bones and tools from every living site. Some sites have also produced evidence of beekeeping.

It should be noted that there were different proportions of the various branches of production on different sites or in different regions. Thus, fishing was important in the economy of the Livs, while in some areas farming was subordinated to stockbreeding. It is hard to support the idea of elite control over subsistence resources, although redistribution contradicts the widespread occurrence (especially among the Livs) of storage pits. Certainly, the leaders would also have been involved in subsistence activities, so it was both the community and the chief who benefited from the redistribution economy.

4.3. Crafts

Identification of craft specialisation is usually based on the presence of such archaeological structures and artefacts as workshops and special craft tools, homogeneity of particular artefacts, the existence of identical artefacts and/or very intensive distribution of certain artefact types. Among the first specialists were smiths who left their smelting furnaces, slags, forges, particular tools and production as evidence of their activities. Although smelting furnaces have been recognised at many sites, a higher concentration of these structures can be followed along the banks of the River Daugava. Special tools of the jewellers (finer in comparison with those of the

smith, and also including common finds of clay crucibles and stone moulds), raw material, semi-manufactured pieces and jewellery are features that allow identification of jewellers and their workshops. Often the workshops of jewellers had carefully made stone paving of the hearths. As with the smiths, jewellers also worked at almost every living site. In the Late Iron Age, through the introduction of the potter's wheel, pottery also became a specialised branch. Probably, textile production also partly turned into specialist manufacturing, while at some sites there were also specialists in bone, wood and amber carving.

Approaches to the study of specialisation, exchange and social organisation can be divided into three models: the economic development model, the adaptation model and the political model, which differ according to the role of the elite in the organisation and realisation of production. As it seems, the specialists of societies in eastern Latvia were directed more towards the community rather than to the chief, whom they supplied with luxury items in case of necessity.

4.4. Exchange and trade

Studies of exchange and trade had a central place in processual archaeology and often stressed the social aspects of exchange systems. The role and proportion of exchange and trade is shown by finds of imported artefacts and items relating to exchange, such as scales and weights. The first burials containing scales and weights among the grave goods and thus attributable to merchants in the territory of Latvia go back to the second half of the 10th century. In the territory of Latvia, 166 scales and more than 370 weights have been found, a very large number in comparison with neighbouring lands. There are two regions, Kurzeme and the River Daugava Basin, with the largest number of such finds. Thus, for example, from Daugmale there are 26 scales what is the largest number per site. Usually there are only a small number of burials with exchange items in each cemetery (if any). At Laukskola Cemetery there were only 19 such graves while from the Dole Island cemeteries there were 10. Among the Latgallians these occur more seldom than among the Livs.

About 5000 coins dating from the Late Iron Age have been found in the territory of Latvia. There are no coins dating back to the Middle Iron Age, but from the first half of the 9th century until the 1070s–1080s both Arabic dirhams and western European coins circulated in the region. Most of the coins come from the lands of the Daugava Livs, with only a small number from the Latgallian areas, and none have been found in north-eastern Latvia. Coins were used as part of the jewellery, in burial rites etc., so it seems that there was a poor understanding of their monetary value.

The main directions of trade and cultural contacts during later prehistory were westwards and eastwards, while the origins of many artefact types are connected

with the neighbouring Baltic and Finno-Ugrian groups. Usually, the imported artefacts are connected with prestige goods but at least two categories, glass beads and cowrie shells, can be regarded as mass consumption goods. It is possible to distinguish several regions where the intensity of imported finds is higher than in the others, for example, the lower reaches of the River Daugava. Also, the intensity of exchange underwent chronological change, with a peak in the late 10th – 11th century. The question regarding the sites where exchange took place is still subject to discussion. It seems that in addition to certain economic centres, exchange activities often took place in neutral and peripheral ‘ports of trade’ (according to the definition by K. Polanyi).

Exchange, and especially long-distance trade, is considered to be crucial in social transformations. But the question concerning persons dealing with exchange and trade activities, and their social position, is still unclear. It is certain that merchants were richer, and were a socially independent part of society, but it seems that exchange and its infrastructure involved quite a large number of people, despite attempts by some chiefs to gain control over these activities.

4.5. Economic centres and early towns

About 200 definitions of urbanism and the town have been put forward in sociology, anthropology and history. Concerning the emergence of late prehistoric urban sites, early towns, it is impossible to use the definitions of historical towns, as these are based on the legal status of the site. An early town possesses as distinguishable features a particular structure (large population, systematic and intensive layout), non-agrarian functions and role of a socio-economic centre. Thus, the emergence of urbanism is closely related to questions concerning centres, which should actually be called central areas, since usually a site does not incorporate all the different kinds of central functions. In Europe the development of early towns was connected with commercial activities, and this was also the case with northern Europe in the Viking Age, where, since the 8th century, there emerged a network of international trading centres.

Among late prehistoric sites of eastern Latvia, research attention has been attracted to Daugmale, identified as the forerunner of a town, similar to the Scandinavian *wik*. Although there are quite a large number of sites consisting of hillfort and surrounding settlement (varying in size from 0.5 hectares to more than 10 hectares), not all of them can be regarded as early towns. An important feature is also involvement in long-distance trade, where the main role was played by the Daugava waterway. Thus, it seems that in the first centuries of the 2nd millennium AD also in eastern

Latvia there began a development (similar to the earlier development in Scandinavia) towards early towns as economic centres without the functions of a political centre.

5. Gender relations in late prehistoric societies of eastern Latvia

5.1. The concept of gender

The introduction of the concept and issues of gender in archaeological research is one of the most important achievements of postprocessual archaeology. Although gender studies in archaeology started in the early 1990s, already in the mid-1970s some Scandinavian researchers were dealing with similar questions. Today gender archaeology is one of the most popular topics in archaeological studies working on two levels: analysis of contemporary scientific practice and analysis of gender issues in past societies.

Despite widespread use, the concept of gender is still not sufficiently understood also among gender researchers. Engendering the past does not mean only recognition of male and female in the archaeological record, these are attempts to understand how gender works in all its dimensions, such as ideology, social roles, relations etc. Thus, gender encompasses several different aspects and can be characterised as something that is not given and may not be connected with sex, so it is important for males as well as for females; it is created and maintained by both individuals and society and it can undergo changes during a person's lifetime; and it can differ in different societies at different times.

5.2. Demographic aspects: sex and age structures

Demographic processes influence social development, and are influenced by socio-political circumstances. Very important but methodologically difficult is the question concerning the size of the societies under study. Different formulas have been devised to establish population numbers based on evidence both from settlements and cemeteries. In this study, two formulas (based on number of burials, period of occupation and average life expectancy or coefficient of death) were used, borrowed from Scandinavian archaeology, for calculating the size of communities. Of course, the results of such calculations are very approximate; they only show average statistical figures of population size per generation, which probably never existed in reality. Also, it is necessary to take into account that totally excavated cemeteries are very few and they may have been subject to chronological change. Thus, the population number can be expected to be larger. According to the calcula-

tions, communities using the excavated cemeteries were not large, and only at some sites, like Laukskola and Odukalns, could population numbers reach about 50 people.

Societies also differed according to age and sex structure. At Latgallian cemeteries, and to a smaller extent at Liv cemeteries as well, there is quite a large disproportion between male and female burials, especially in the 9th – 10th century, but with a tendency to level out in later centuries. At several cemeteries only a small number of females were buried during the first century of the use of the cemetery. Probably, this disproportion can be connected with the military activities of men, migrations and marriage strategies. Child burials form approximately 10–20% of the total number of graves.

5.3. Gender and socio-political status

Since the 19th century early human societies have been connected with matriarchy, which is a purely fictional idea. Most societies have or once had different rules for males and females, and the subjection of women did not start only with the emergence of the state. At the same time, prehistoric societies provided opportunities for women to hold social role and position and also to realise them as women.

Determination of the sex of buried individuals is not as easy as it looks. Usually it is based on grave goods, assuming that weaponry indicates male burials, while jewellery is a typical attribute of female graves. But not uncommonly, in the cemeteries of eastern Latvia, there are exceptions, mostly female burials with spears and axes. Sometimes burials are oriented in the direction characteristic of the opposite sex, too. Females were also cremated. Although the numbers of cremations at Latgallian cemeteries are low, a major section of these were females; at some cemeteries, only female cremations occurred. In the Liv cemeteries, the sexes are almost equally represented in terms of cremation graves among the earliest burials, while later male cremations come to dominate. Probably, these cremated were women undertaking male activities or possessing higher social position. Thus, it was the gender of these female that was manifested; a biological woman could transform herself into a social male and vice versa, according to the way of life. Also women probably became increasingly involved in craft and exchange activities, too. The regular absence of men due to military activities opened the way to status and power within communities for women as well, in both the economic and socio-political sphere.

Also open to discussion is the interpretation of child burials containing adult grave goods. This does not seem to be connected with inherited status in society, rather it reflects the interests of the family and kin that were not realised in this individual. However, in some cases it can be connected with different age groups, marked by the possibility of wearing certain weapons or jewellery.

6. Social status in societies of eastern Latvia from the 7th–12th century

6.1. The understandings of social status

Social status involves duties, rights, privileges, responsibilities and immunities connected with some defined and recognisable position in society. Two kinds of status have developed in human societies. Inherited status is owned already since the birth, while achieved status can be obtained in competition based on some individual skills.

Like the other concepts, the concept of status has also been variously interpreted. In functional anthropology status is very close to social roles, while M. Weber considered status, alongside wealth and power, as determinants of social stratification. Stratification is the creation and distribution of power within a society, and its main feature is different access to resources.

6.2. Social space and social status

Social structures and relations are realised only in the spatial dimension and vice versa; control over space lies at the centre of social power. Spatial organisation reflects social organisation, it also regulates social relations by forming the space of being. Analyses of social space consider the presence or absence of particular social areas, public improvements, the proportion of different buildings, the distribution of buildings and their layout, access to buildings, the proportion between built and non-built areas etc.

On the territorial level the study of social space is connected with the identification of centres (or rather central areas). Concerning late prehistoric eastern Latvia, hillforts are very often viewed as centres. At the beginning of the Late Iron Age, at many hillforts and settlements, impressive rebuilding and extension works were organised, including the strengthening or creation of fortifications, extension of hillfort plateaux etc. However, it should be remarked that the only difference between the hillforts and settlements lies in the geographical location and the impressive fortifications of the hillforts; otherwise the two kinds of sites are similar and could have served as centres for some particular function. Intrasite spatial organisation at late prehistoric dwelling sites of eastern Latvia is quite difficult to study, since the structures are often not preserved. Thus, the construction of social space reflects quite an egalitarian society during later prehistory, changing slightly in the 11th–12th century towards more complex organisation. But it is impossible to detect any social group of particular status manifested in the spatial dimension. The absence of hierarchical spatial organisation does not necessarily mean the absence of chieftaincy, so this evidence must be viewed in conjunction with the material from burials.

6.3. Burials and social groups

The obvious and quite banal statement that the deceased cannot bury him/herself should be the starting point in the interpretation of the social context of burials. The deceased is prepared for the funeral by contemporaries, taking into consideration the context of death, the interests of society and the individuality of the deceased. Thus, the funeral is a realisation of socio-political decisions, manipulating the body of deceased in the interests of the community, and both the social position of the deceased, and the status of the participants of the funeral determine the burial ritual. Although religious and social aspects are closely interconnected in burial rites, some funeral traditions are more concerned with social sphere.

Burials in the cemeteries of the Livs were arranged quite strictly following a north-west orientation, while for the burials of the Latgallians there were different orientations for male and female burials. Male burials are oriented eastwards, while those of females are westwards oriented (essentially different practices are observed quite rarely – about 6–8% of burials). Thus, this feature of burials seems to be connected with religious aspects and tradition, and only in particular cases may have been connected with gender differences.

Cemeteries used during later prehistory vary in size considerably. Some flat cemeteries covered about 5–6 hectares while some barrow cemeteries consisted of more than 800 mounds. There is no regular pattern observed in the distribution of graves within a cemetery. Graves of different types and dates lie side by side all over the territory of the cemetery. Thus, the position of the grave in the cemetery rather reflects horizontal social ties, the place of the deceased among his/her kin.

The practices of cremation and inhumation, as well as flat and barrow burials, were all in use during later prehistory. At the Liv cemeteries cremations comprise up to 1/3 (sometimes also higher, up to 50%) of the burials and they are mostly dated to the 10th–11th century. At Latgallian cemeteries cremations are very few, usually up to 8–10%. It seems that cremation can be connected with the social position of the deceased and its ideological manifestation, while the barrows rather reflect cultural tradition.

Grave layout in late prehistoric cemeteries is quite uniform. So the size and contours of graves did not differ, a common element is fireplaces. The use of log or plank coffins is connected with the date of the burials, but the first burials in plank coffins could have been those of representatives of upper social strata. Many burials were also placed on layers of logs or bark. Probably, the stones or stone structures often recognised in the burials of the Livs, but almost absent in the cemeteries of the Latgallians, possessed religious meaning. Horse burials, very rare in eastern Latvia, might be considered a status indicator of the deceased.

The predominant arrangement of the deceased in late prehistoric burials was the extended supine position, other positions being very rare (for example, lying on the side). Very diverse were the positions of the arms, there being about 20–25 positions for placing them. Probably, these were determined by chronological and functional factors, although sometimes certain positions are linked to the influence of Christianity. Only a small number of burials lacked some part of the body of the deceased, which can be explained in terms of violence, fear of the deceased or the very successful life of a deceased chief.

Much attention in research has been paid to the grave goods as indicators of people's social and wealth position. Various attempts have been made to calculate the values of grave goods based on their probable prices, complexes of artefacts etc. In this study, the NAT (number of artefact types) method already employed and tested by Scandinavian and Estonian archaeologists has been used. The sum of types of artefacts has been calculated for several well researched cemeteries of the Latgallians (late Middle Iron Age Upmaļi and Kalnieši II Cemeteries, late Middle and Late Iron Age Kivti and Kristapiņi Cemeteries, Late Iron Age Nukšas, Jaunākēni and Koknese Cemeteries), the Selonians (Late Iron Age Lejasdopeles Cemetery) and the Livs (Late Iron Age Daugava Liv Laukskola, Vampenieši I and Rauši Cemeteries, and Gauja Liv Liepenes, Pūteļi and Tālēns Cemeteries) according to the sex of the burials and in some cases according to chronology. The late Middle Iron Age cemeteries show a society of equals that actually continues also in later centuries. The cemeteries of the Livs show a very high number of graves with medium NAT values, as well as the highest NAT figures, while at some Latgallian cemeteries chronological development can be seen in manifestations of social position.

Thus the construction of social space at dwelling sites and social context of burials show that the late prehistoric societies of eastern Latvia were largely organised on egalitarian principles, while some differences in social and wealth positions were demonstrated by the type of burial, certain features of the layout of the grave and the artefacts.

7. Artefacts and social symbolism in late prehistoric societies of eastern Latvia

7.1. Symbolism of artefacts

Questions concerning symbolism have attracted research attention for a long time, although in archaeology they have been considered as impossible to resolve. Of course, it is hard to interpret the meaning and ideas behind things if societies that created and used them do not exist. Things obtain their value not only through

their material production – they also accumulate their own history, so their value increasing depends on the people who have used them and the situations where they were involved. Very often, social, wealth and power positions were expressed through artefacts – prestige goods that symbolised the abilities, possessions etc. of the owner. With regard to social positions, imported items, weapons, artefacts of precious metals, jewellery etc. have been discussed in European archaeological literature. It should be noted that symbols of status and power can usually be identified in burial context, not in settlements.

7.2. Weaponry and horse-trappings

Alongside their practical function, already from the Bronze Age weapons served also as symbols of prestige and power. And in the territory of Latvia the Middle Iron Age was the period that has produced the largest amount of weapon finds. The sword is very often regarded as a symbol of leaders and chiefs, but at the same time it is noted that possession of a sword was connected with the material situation and opportunities to obtain it. In the cemeteries of eastern Latvia, swords are found in male burials, while there are also cemeteries where this form of weapon is absent (for example, Jaunākēni Cemetery). Double-edged swords, mostly imported from the West, occur mainly in western Latvia (Kurzeme) and in the lands of Gauja Livs. These swords are very rarely found in burials of the Latgallians and are dated to the 10th–11th century. At the same time, the Latgallian burials contain battle knives or single-edged swords, in use since the second half of the Middle Iron Age.

It is not so easy to determine whether axes, which are a very popular item among grave goods, were used for work or military purposes. Sometimes these artefacts are found in female burials, too. Narrow-bladed axes were in use during the Middle Iron Age, while broad-bladed axes predominated from the 11th century. A prestige weapon never found together with the double-edged sword is the broadaxe. The most popular weapon was the spear, also sometimes placed in female burials. Up to the 10th century in the area of Latgallians and up to the 11th century in the lands of Livs, two spears were often placed per burial, while later usually only one spear is found.

There are no totally preserved shields from graves in eastern Latvia. Only in some cases the coloured remains of wood or iron shield-bosses are interpreted as the remains of a shield. Also, there are only about five cemeteries with fragments of chainmail, and in two cases these occur in female burials, probably as offerings. Found only in eastern Latvia are maces with metal heads, dated to the 12th–14th century. Horse-trappings are found quite rarely in cemeteries all over eastern Latvia. Such items of iron and bronze (spurs, bridle-bits, whip handles) are usually placed

in male burials. It seems quite possible that imported weapons as well as those decorated with silver and gold symbolised power and status while more commonly used weapons like spears and axes could have belonged to everybody.

7.3. Clothing

The most important way of expressing social position was through dress, but usually textiles are preserved only partially, if at all. Female dress consisted of shirts, skirts, woollen shawls, puttees and leather shoes, as well as headdresses, including headbands, while male dress consisted of shirts, jackets, trousers, belts, cloaks, puttees and footwear of leather or other material as well as of head coverings including fur caps. Child clothing was actually the same as that of adults, and very often the overclothes of Liv children were very richly decorated with bronze. Probably expressing wealth were woollen shawls decorated with metal spirals, small rings etc. Also, ornaments like the swastika on the shawls could indicate social position and wealth. Swastika ornaments were also placed on several brocade ribbons found in three male and three boys' burials among the Livs.

The Latgallian men's arm-windings and arm-cloths served also practical functions of a military character, though the latter occur very seldom, in about 2% of graves, in contrast to arm-windings, which have been found in almost all excavated cemeteries. Metal-bound belts are usually taken to identify the members of military retinues, probably based on analogical evidence from the eastern Slavs, but there is actually no support for this. In some cemeteries, metal-bound belts are found in about 50% of male burials as well as in child graves while in the others the proportion is less than 20%. As in the case of clothing, belts would mostly have expressed wealth, or in some cases social position.

7.4. Jewellery

Different kinds of jewellery form the largest group of artefacts; they are found on male, female and child burials. Late prehistoric jewellery in eastern Latvia includes neck-rings, dress-pins, brooches, necklaces of glass beads and cowrie shells, arm-bands, finger-rings and pendants.

The bronze and sometimes also silver neck-rings found only in some male burials can be regarded as symbols of status and power. Owl fibulae, connected with social symbolism, are found in some Latgallian male graves of the 8th–9th century, differing from the rest in terms of the complicated production technology and the silver and coloured glass used for decoration. Among Liv women the most popular were oval brooches borrowed from Scandinavians. Thus, probably these brooches were

initially a symbol of wealth and status, later losing this symbolic meaning. Until the early 11th century many adult and child male burials contained warriors' armbands, which probably also reflect the way that symbolic social meaning was lost through increasing use in communities from the 10th century, a century later remaining simply as relict prestige goods. Social meaning carried miniature weapons (axes, sword or hammer shaped pendants) often made from amber, and a similar ideological context can be attributed to miniature figures of armed riders. According to some researchers, pendants with the so-called sign of the Rurikovich dynasty represented high status women.

7.5. Tools and items of everyday use

Most of the tools found in late prehistoric burials in eastern Latvia are connected with the subsistence economy. The social context of the tools as grave goods is quite unclear, they may be connected with economic activities of the deceased or community, but probably do not express either social status or wealth. However, some imported or richly decorated items (usually knives) might indicate wealth. Exchange items, scales and weights are traditionally attributed to merchants. But it seems that at least a proportion of these were connected with those individuals who had access to communal property, so they seem to be symbols rather of status than of profession. Items of everyday use found among the grave goods include keys and locks, combs, striking irons etc. Probably, the keys and locks often found in the burials of Liv women but also represented in male burials were connected with wealth symbolism.

It is not easy to distinguish in artefacts the symbolic meanings of status, wealth and power. But these positions were not identical, some artefacts reflected power and status while others indicated wealth and status. In different centuries these artefacts had different meanings, and this also depended on the location of the site. But it seems that almost any imported artefacts or those with social meaning were not strictly limited in use to a narrow circle of people, since these occur among burials with different NAT values. Thus, status was not institutionalised and/or inherited – everybody had possibility to obtain some position of higher status or power in society.

8. Power and chieftaincy in late prehistoric eastern Latvia

8.1. Definitions and interpretations of power

Power has usually been interpreted in one of two ways: either as a phenomenon of intentional or wished action or as feature of the social totality through which common interests or the interests of some particular class are realised. Thus, Marxism

connected power with control over production, while proponents of elite theories stressed power in connection with decision-making. M. Foucault took questions of power back to the centre of social theory. For Foucault, power is neither institution nor structure; it is a complex strategy in a particular historical context. Power means variable more or less organised hierarchical and coordinated relationships that overlap with other kinds of relations. Recently M. Mann viewed societies as organised networks of power. Societies consist of four kinds of interactions, which at the same time are also sources of social power: ideological, economic, military and political.

8.2. Sources of social power

Anthropologists and archaeologists have also employed a theory of society as a network of power relations. The sources of social power are mutually interconnected but not alternative with regard to possessing and maintaining power. In different contexts one or some of them can play a more important role than others, and also some can be more important on the way to the power, while the others form a background for keeping and expanding it.

The sources of power that operate in pre-state societies are ideological, military and economic. Ideological power is based on three concepts – meaning, normative and aesthetic or ritual activities. Economic power is formed through the collection, transformation and redistribution of products, thus satisfying subsistence needs via social organisation. The basis for military power rests on the necessity to organise physical defence as well to realise aggression.

8.2.1. Ideological sources of power

Every system of ideas and symbols is ideological. Ideology includes ideas, beliefs, values, doctrines and dogmas, truth and lies about the order of the world and the role of humans in this world. As a social strategy, ideology manifests itself in ceremonies, symbols and monuments.

There is not so much evidence of ritualised ideological activities in eastern Latvia during later prehistory. Some types of so-called hillforts were probably ritual sites; also in the vicinity of several hillforts there were cult sites. Certainly, the hillforts were important elements in landscape and so they played a part in the landscape of power. It might be that hillforts were created as anti-stress means of maintaining the social order and at the same time contributed to the ritualisation of warfare. There up to now is no evidence concerning particular buildings used as cult places in eastern Latvia. Also, open is the question of the presence of priests although some male burials might have been connected with priests.

It seems to be true that the ideology of late prehistoric societies stressed egalitarianism, expressed both in the construction of social space and in similar, almost identical graves and burials. Only towards the end of prehistory do ideological transformations occur that are connected with military activities and influenced by the Scandinavians. Not so significant was the ideological impact of the spread of Orthodox Christianity in eastern Latvia during the 11th–late 12th century.

8.2.2. Military sources of power

Archaeological evidence connected with warfare includes burials with weapons and fortifications. Determination of the proportion of burials with and without weapons could be the starting point for determining military activities. A tendency can be followed of a decreasing number of weapons in Latgalian burials towards the end of prehistory, while the general proportion (about half of the all male burials) remained the same. In the cemeteries of the Livs, weapons are found throughout the Late Iron Age. Weapons are also found among the grave goods of child burials; thus it seems that boys acquired the basic principles of warfare quite early on. So there are generally a large number of burials with weapons in eastern Latvia during later prehistory, which suggests the considerable importance of military activities in the societies of the region. It can be assumed that some kind of military retinue was present in these societies since the Late Iron Age, what would consist of relatives and friends of the chief, as well as debtors and simply supporters. But despite the quasi-professionalism of this group, the members of the retinue probably also had to be engaged in the subsistence economy to survive.

At many hillforts in eastern Latvia, major rebuilding works were conducted during the Late Iron Age, reflecting large collective works and coordination of the maintenance of the public fortifications. During the period in question, there were also hillforts in use with strong fortifications and a weakly expressed cultural layer, as well as sites established in bogs, without major artificial modifications. These sites can be interpreted as refuge sites as well as training sites for military activities, which would also have formed part of the military systems of the region.

Thus, in summary it seems that late prehistoric societies of eastern Latvia showed quite a high level of militarisation, and with some reservation they can be termed militarised societies. Warfare, due to its considerable role in social, political and economic spheres of life, was also a very important instrument in the way to power.

8.2.3. Economic sources of power

Economic aspects of power touch on trade relations, production or obtainment of prestige goods and a monopoly on the most important subsistence resources,

which in their turn are connected with financial relations between the chiefs and societies. This political economy of pre-state societies includes the gift economy, which provides a stable network of socio-political relations. A form of gift economy includes feasts and competitions organised by the chiefs.

The Late Iron Age was a period of intensive circulation and use of coinage. Alongside the circulation of foreign coins, which were very often used as decorations or raw material, some attempts were made to establish the first local currency. Most of these replicas of western European coins come from the area of the lower Daugava and date from the second half of the 11th century, coinciding with a decreasing influx of foreign coins in Latvia. It seems possible that these coins were minted at Daugmale Hillfort, and this indicates attempts by some local chief to create their own means of payment and obtain control over the trade.

Thus, exchange and trade, as well as craft specialisation in later prehistory had socio-political meaning and probably it was only due to the collective egalitarian ideology that the ambitions of particular agents towards power centralisation via economic activities were not realised.

8.3. The way to power: the character of chieftaincy in societies of eastern Latvia from the 7th–12th century

In the period under discussion, there were several ways of getting power and demonstrating it in the neighbouring areas of eastern Latvia. In pre-state socio-political circumstances power was based on people, on social relations and on personal and kin ties. The material culture does not shed light on the question of the inheritance of power and status in late prehistoric eastern Latvia. It was quite difficult for agents to obtain power, but nevertheless it was possible during later prehistory. Status and power were personal attributes; they could be obtained as well as lost in competition. Neither ethnic nor individual social identity was of highest importance in prehistory; people belonged to a particular kin and this was the cornerstone of the identity of any person, on which he or she could rely.

Open to discussion is the question concerning the territory of the chief's power – whether they were local chiefs or leaders of regional alliances. It seems that in later prehistory the space of a chief's power was limited to the territory of one or a few dwelling sites, while regional contacts and co-operation were based on the principle of equality.

The objective political, economic and ideological circumstances of later prehistory provided opportunities for certain agents to show their skills in order to realise ambitions for individual power. Probably, military means allowed particular indivi-

duals distinguished themselves, while economic aspects also played some role, and among these control over long-distance trade or at least participation in these activities would have been significant (as was the case with the chiefs of Daugmale, for example). But neither military nor economic power is enough to maintain and consolidate power: it is necessary to change ideology and control it. And this aspect was still strong enough to prevent attempts to change the social order. So it seems that in eastern Latvia the centralisation of power did not lead to state formation during later prehistory, rather chiefdom organisation was kept as an alternative to the state.

General conclusions

- ◊ Thanks to extensive archaeological research during the last centuries, the archaeological evidence from eastern Latvia for the second half of the Middle Iron Age (7th–8th centuries AD) and the Late Iron Age (9th–12th centuries AD)—both archaeological sites (residential sites and cemeteries), and artefacts—provides a sufficiently extensive source material for studying social issues relating to societies in this period and area.
- ◊ In current social theory, power has been recognised as the most important issue. Societies involve four kinds of mutual interaction, which are at the same time the sources of social power: ideological, economic, military and political relationships, of which the first three (ideological, military and economic) exist and act in prehistoric societies.
- ◊ Societies in eastern Latvia in the 7th–12th century were not large, with up to 50 socially active individuals. The different societies exhibit quite varied sex and age breakdowns. Initially, there is quite a large disproportion between male and female graves, particularly in the 9th and 10th century, but in later centuries these differences even out.
- ◊ The study period in eastern Latvia was a time of dynamic social development, reaching something of a culmination in the 10th–11th century. Also, different trajectories of social development are seen in different regions. Thus, for example, Liv societies might be described as open societies, while Latgalian and Selonian societies were more conservative and traditional.
- ◊ The economy of societies in the 7th–12th century in eastern Latvia was organised according to the principles of redistribution. The subsistence economy of these societies consisted of arable farming and stock-keeping, although the relative importance of economic sectors differed between different locations and regions.

During the study period the establishment of craft specialists connected with local communities and/or leaders is observed in several crafts (iron-working and working of non-ferrous metals, pottery as well in certain places, and dress production), who may also have played an important role in realising social strategies.

- ◊ Very important for the development of social relationships and social change was exchange and trade, in which the local population became actively involved from the 10th century. Involvement in trade permitted several sites in eastern Latvia to develop, in the early centuries of the 2nd millennium AD, into early towns that were economic centres, though without the functions of political centres.
- ◊ A broad section of society was involved in exchange and in the associated infrastructure, with the emergence at the same time of local traders, who represented a wealthier, socially independent section of society. Possibly, in the middle and second half of the Late Iron Age, certain leaders, attempting to augment the economic basis of their power, tried unsuccessfully to gain control of exchange.
- ◊ The organisation of social space at residential sites and burials, and the social context of artefacts, indicate that late prehistoric societies in eastern Latvia were largely organised according to egalitarian principles, status was not institutionalised or inherited and all could obtain higher status or power through competition. Only certain burial practices, certain aspects of arrangement of the graves and some artefacts were connected with differing social and material position.
- ◊ Both the uniformity of burial practices and the spatial structure of living sites reflect the considerable influence of an egalitarian ideology on societies at this time. Only right at the end of prehistory do we begin to observe ideological changes connected with the military sphere and with Scandinavian influence. Less important was the spread of Russian Orthodox Christianity in eastern Latvia in the 11th to late 12th century.
- ◊ Late prehistoric societies in eastern Latvia were quite militarised and with certain reservation they might be termed militarised societies. In view of the major role that warfare played in the social, political and economic spheres, it was an important instrument on the road to power. In the Late Iron Age, military retinues began to develop in these societies, which could consist of the relatives and friends of leaders, as well as debtors and supporters. However, regardless of the quasi-professionalism of this group, the members of the military retinue also had to engage in economic activities to meet subsistence needs.
- ◊ The 7th–12th century, societies of eastern Latvia did not exhibit marked differences in the social positions of the sexes, and women too had the possibility of taking up and realising social roles and positions, sometimes, however, using characteristic male social symbols and activities. The regular absence of men on raids gave women

an opportunity to attain status and power in local societies in the economic and socio-political sphere.

- ◇ The objective socio-political, military, economic and ideological conditions in eastern Latvia in late prehistory permitted active individuals to demonstrate their abilities, realising individual ambition to power. Possibly, military means permitted individuals to come to the fore, but also important were economic aspects, among which control of, or at least participation in, long-distance trade was particularly important. However, neither military, nor economic power is sufficient to maintain and consolidate power. Attaining this aim required changing and controlling ideology. And it was precisely the existing ideology that was sufficiently strong and resilient to avert attempts at changing the social order. Accordingly, centralisation of power in eastern Latvia did not lead to the establishment of the state. Rather, the principle of chieftaincy in social organisation in this region was retained as an alternative to statehood.

Nozīmīgākās zinātniskās publikācijas par promocijas darba tēmu

Main scientific publications on the theme of doctoral thesis

1. Šnē A. Social Structures of Livonian Society in the Late Iron Age (10th-early 13th century) // *Arkeologi över Gränser: Möten mellan lettisk och svensk arkeologi* / Red. O. W. Jensen, H. Karlsson, A. Vijups. Göteborg, 1997. P. 183–207.
2. Šnē A. Social archaeology in Latvia: a survey // *Inside Latvian Archaeology* / Ed. by H. Karlsson, O. W. Jensen, A. Vijups. Göteborg, 1999. P. 89–117.
3. Šnē A. Agrās pilsētas, rezidences, nocietinājumi... Dienvidaustrumlatvijas dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskā kontekstā // *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas* / Red. A. Šnē un J. Urtāns. Rīga, 2000. 40.–60. lpp.
4. Šnē A. Vara un vadonība libiešu sabiedrībās aizvēstures beigās // *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). (Latvijas Vēstures Muzeja Raksti Nr. 7)* / Sast S. Zirne. Rīga, 2000. 141.–148. lpp.
5. Šnē A. Hillforts of Late Prehistoric Livs: Evidence for Chiefdom? // *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD* / Ed. by M. Auns. Rīga, 2001. P. 337–343.
6. Šnē A. Society and power in the late prehistoric chiefdoms of the Livs // *Prehistoria* 2000, 2001., Issue 1, P. 102–114.
7. Šnē A. Vadonība un saimniecība: vēlā dzelzs laikmeta libiešu sabiedrību sociāli ekonomiskie aspekti // *Libiešu gadagrāmata 2001. Libiešu krasts*, 2001. 25.–33. lpp.
8. Šnē A. Aizvēstures sabiedrību pētniecības attīstība Latvijā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 2002., 56. sēj., Nr. 1., 10.–18. lpp.
9. Šnē A. Castles, towns and villages – different landscapes of power in the territory of Latvia from 11th to 16th century // *Centre. Region. Periphery. Medieval Europe* Basel 2002: 3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers. / Ed. by G. Helmig, B. Scholkmann, M. Untermann. Hertingen, 2002. vol. 2. P. 261–265.
10. Šnē A. Kādas sabiedrības portrets: Sāraju senkapī un sociālpolitiskās attiecības Kurzemē aizvēstures beigās // *Ventspils muzeja Raksti II* / Sast. A. Vijups. Rīga, 2002. 128.–155. lpp.

11. Šnē A. Sociālais statuss un apbedījumi: par dažiem Austrumlatvijas vēlās aizvēstures kapulauku sociālās interpretācijas jautājumiem // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas (Latvijas Vēstures Muzeja Raksti Nr. 8) / Sast. I. Virse. Rīga, 2002. 171.–182. lpp.
12. Šnē A. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Rīga, 2002. 469 lpp. (Recenzija: A. Vijups. Pirmā analīze par arheoloģijas teoriju latviski ... un ne tikai // Latvijas Vēsture, 2003., Nr. 2., 105.–108. lpp.)
13. Šnē A. Arheoloģiskās liecības par lībiešu vadonības sabiedrību sociālo organizāciju vēlajā dzelzs laikmetā // Lībiešu gadagrāmata 2003. Lībiešu krasts, 2003. 14.–20. lpp.
14. Šnē A. Karošana un vara Austrumlatvijas sabiedrībās aizvēstures beigās (7.–12. gs.) // Latvijas Vēsture, 2003., Nr. 2., 40.–50. lpp.
15. Šnē A. Vara un sociālā organizācija lībiešu vēlā dzelzs laikmeta vadonības sabiedrībās // Latvijas Vēsture, 2003., Nr. 3., 11.–23. lpp.
16. Šnē A. Sievietes statuss Austrumlatvijas sabiedrībās aizvēstures beigās (7.–12. gs.) // tiks publicēts: Latvijas Vēsture, 2003., Nr. 4.

Starptautisko konferenču referātu tēzes
Published summaries of the presentations
in international conferences

1. Šnē A. Late Prehistoric Livs on the Crossroads between the West and the East: A Case Study of Open Society // EAA 4th Annual Meeting. Abstracts Book. Gothenborg, 1998. P. 152.
2. Šnē A. Watwerborne trade and social complexity: Baltic case // Protection of cultural heritage under water. Changes in European culture caused by maritime and inland waterborne trade. Programme and abstracts. Sassnitz, 1999. P. 17–18.
3. Šnē A. Paths to power: the political context of the Iron Age drinking horns in Latvia // EAA 5th Annual Meeting. Final Programme and Abstracts. Bournemouth University, 1999. P. 172.

Promocijas darbs izstrādāts
LU Vēstures un filozofijas fakultātē
no 1998. līdz 2002. gadam.

Darba zinātniskais vadītājs:

Dr. habil. hist., profesors A. Vasks

Darba raksturs:

vēstures zinātnes nozare,
arheoloģijas apakšnozare

Darba recenzenti:

Dr. habil. hist., profesore R. Denisova

Dr. hist., asoc. profesors A. Vijups

Dr. hist. A. Radiņš

Darba aizstāvēšana paredzēta

2003. gada 15. decembrī, plkst. 15⁰⁰
LU Vēstures zinātnes Promocijas padomes atklātā sēdē,
Rīgā, Brīvības bulvārī 32, 3. auditorijā

Ar promocijas darbu var iepazīties

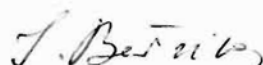
Latvijas Universitātes bibliotēkā, Kalpaka bulvārī 4

Padomes priekšsēdētājs:

Dr. habil. hist., profesors I. Feldmanis

Padomes sekretāre:

Dr. hist. I. Bērziņa